

Találkozás egy (másik) fiatalemberrel

BOJTI FERENC

*„Aki húszévesen nem kommunista, annak nincs szíve.
Aki negyvenévesen még kommunista, annak nincs esze.”*

(20. századi ismeretlen)

A címben felidézett Karinthy-novella arra a különös lelkiállapokra utal, amelyben a majd' negyven éve íródott franciaországi naplóm¹ újraolvasása során kerültem. Egyrészt a mögöttem tornyosuló bő hatvan év élettapasztalatának magaslatáról megmosolyoghatnám 23 esztendőös önmagam naiv hitét, elborzadhatnék akkori gondolkodásom dogmatikusságán, megrémülhetnék a szélsőséges ideológiák demagógiájával szembeni védtelenségén és kiszolgáltatottságán. Másfelől viszont bámulattal tölt el az a magas (amúgy polgári jellegű) műveltséganyaggal és a kor leghaladottabbnak vélt társadalomtudományi ismereteivel alátámasztott határozott értékválasztás, a fogyasztói, jóléti kapitalizmus Szkülláját és a gulyáskommunizmus Kharübdiszét egyaránt elutasító, következetesen a saját útját kereső nonkonformista hatvannyolcaság, ami ezekről a lapokról sugárzik. Irigylem a napló íróját azért a lelkesedésért, amit ő még képes volt átélni egy színházi előadás vagy egy Caravaggio-festmény láttán, azért a messianisztikus forradalomvárásért, amely megalkuvásmentessé tette minden értékítéletét és értelmet adott cselekedeteinek.

A napló ötödéves egyetemista koromban, 1970. november 4. és 1971. február 5. között keletkezett. Francia-történelem szakos bölcsész voltam, és többedmagam-

¹ Bojti Ferenc: Franciaországi napló 1970. november 4. – 1971. február 5. Budapest Főváros Levéltára (BFL) XIV.87.

mal egy három hónapos francia állami ösztöndíjban részesültem. A felkínált vidéki lehetőségek közül a montpellier-i egyetemet választottam, mert itt a szociológiai tanszéken ciganológiai kutatások folytak, és idehaza Szegő Lászlóval mi is végeztünk hasonló tevékenységet (teljesen függetlenül a miénknél jóval megalapozottabb, Kemény István által szervezett felmérésektől, amely munkálatok szintén abban az időben indultak el).

Budapesti lakásom a VI. kerület egyik elegáns, kertvárosi jellegű negyedében, a Benczúr utcában volt, követségek, szakszervezeti székházak és kultúrotthonok között. Ebben a házban laktak gyermekkori barátaim és párizsi vendéglátóim, az R. testvérek, Jean-Paul (1946) és István (1940). Jean-Paul gimnáziumi osztálytársam volt, s 1967 vége óta Párizsban élt. Szobrásznak tanult a párizsi Képzőművészeti Főiskolán, és részt vett a 68-as diákmozgalmakban a híres plakátkészítő műhely, az Atelier Populaire aktivistájaként. Az R.-fiúk francia édesanyjuk révén kettős állampolgárok voltak – azaz Pesten magyarok, Párizsban franciák. Jean-Paul feleségével és egyéves kislányával Párizs belvárosában, a régi Vásárcsarnok² közelében, egy régi, még a nagyszüleitől örökölt alacsony komfortfokozatú ház harmadik emeletén lakott (két szoba-konyha, guggolós WC kint a lépcsőházban). Amikor Párizsban tartózkodtam, náluk laktam a Saint-Denis utcában. Bátyja, István (a naplóban Pisti vagy Pifu néven emlegettem) nálunk

6-8 évvel idősebb, már végzett orvos, Pesten egy laboratóriumban dolgozott, de ebben az időben ő is Párizsban tartózkodott hosszabb tanulmányúton a feleségével és csecsemőkorú kislányával, aki ott született.

Mindketten haza szándékoztak még jönni, ezért a naplóban velük kapcsolatosan óvatos voltam. Bár bíztam benne, hogy a jegyzetek nem kerülnek illetéktelen kezekbe, ezért elég nyíltan fogalmaztam, ám ennek eshetőségét sem zárva ki, arra törekedtem, hogy ne okozzak barátaimnak kellemetlenségeket. Gyakran fejeződik ezért így be a napi feljegyzés: „*este J. P. barátjánál au 5e: Pierre. Eszünk, iszunk, beszélgetünk.*” (november 6.); „*Utána sokáig dumáltunk J. P.-lal.*” (november 7.); „*Este Pierre-nél dumálunk*” (november 8.); „*duma J. P.-lal*” (november 10.) stb. Ezek a „dumálások” mindig kemény politizálást jelentettek, különösen Pierre-rel, aki Jean-Paulék fölött lakott az 5. emeleten, és egy Révolution! nevű szélsőbalos trockista-spontaneista csoport (*groupuscule*, ahogy ezeket az osztódással szédületes sebességgel szaporodó forradalmi csoportocskákat nevezték) aktivistája volt. A csoport épp ekkoriban szakadt ki a *IV. (trockista) Internacionálé* hivatalos franciaországi tagpártjából, a *Ligue Communiste*-ből, mert túl merevnek, dogmatikusnak érezték annak szervezeti rendjét, módszereit. A beszélgetések többnyire a magukat kommunistának nevező szovjet típusú rendszerek elnyomó, kizsákmányoló osztályjellegéről, Trockij, Gyilas, Kuron

2 A legendás régi Vásárcsarnok, Les Halles, Párizs gyomra, ahogyan Zola nevezte, 1970 novemberében még állt, noha az üzletek, standok

többségét már kiköltöztették onnan. A következő év januárjában, amikor újra arra jártam, már lebontották.

és Modzelewsky rendszerbírálatairól, a sztálini „thermidorról”, az 56-os magyarországi munkástanácsokról és hasonlókról szóltak; no meg persze a 68-as diákmozgalmakról, a vendégmunkások kiszolgáltatottságáról, a fogyasztók manipulálásáról, a modern elidegenedésről stb., stb. Nem bocsátottam volna meg magamnak, ha Jean-Pauléknak ezek miatt, esetleges hazatérésük után, bajuk esett volna, ha „illetékesek” nekik szegeztek volna, hogy milyen „ellenséges” nézeteket hangoztattak, milyen „felforgató elemekkel” tartottak kapcsolatot. Így aztán a beszélgetések tartalmáról nem írtam semmit.

Más szempontból is érzékelhető egy bizonyos fokú visszafogottság mai szemmel olvasván a naplóbejegyzéseket. Nem írtam például M. Schultzról, aki *Demográfiai kérdések a 20. századi Franciaországban* címmel tartott nekünk Montpellier-ben heti egy alkalommal kurzust, és akinek jellegzetes akcentusáról rögtön felismertem a honfitársat. Csak közvetlenül elutazásom előtt fedtem föl magam a Tanár úr előtt, aki viszont nagyon megörült nekem, s elmondta egész élettörténetét: 17 éves korában, három osztálytársával együtt történt kivándorlását 56-ban; hogyan csináltak egyetemi karriert Montpellier-ben; hogyan segítettek negyedik, kallódó társukat, hogy ő is megállapodhasson, és főzötudományát hasznosítva magyar éttermet nyithasson a városban. Miért nem használtam ki ezt a lehetőséget, hogy további kapcsolatokat teremtsék? Miért hallgattam minderről a naplóban? Már nem könnyen tudom felidézni akkori motivációimat, de úgy vélem, nem járok messze az igazságtól, ha feltéte-

lezem, hogy igyekeztem távol tartani magamat az 56-os emigránsoktól, akik nyilván egészen másként gondolkoztak a világról, a kapitalizmusról, szocializmusról stb., mint azoknak a militáns egyetemista köröknek a tagjai, akik között akkoriban mozogtam.

Voltaképpen kinek írtam a naplót? Persze főként magamnak – ám ez mégsem teljesen igaz. A gondos fogalmazás, a néhol kifejezetten irodalmias stílus, az intimitások szinte teljes, szemérmes elhallgatása (például egy kibontakozó szerelmi viszonyról csak az elválás kapcsán esik szó) arra mutat, hogy számítottam rá, bizonyos zárt családi és baráti körben mások is olvasni fogják a szöveget. Előfordult, hogy egy meghatározott személy járt a fejemben naplóírás közben. Január 22-én, a Louvre képtárával kapcsolatos feljegyzések között például ez olvasható: „...óriási Ghirlandaio-k: *Vizitatione (nem az, ami a firenzei könyvedben van)*...” Ez a véletlen elírás árulkodik arról, hogy a naplónak ezt a részét kifejezetten Jancsi bátyámnak írtam, aki nagymértékben befolyásolta képzőművészeti érdeklődésemet, és akinek sokat köszönhetek ez irányú ismereteim, műveltségem alakulásáért.

Izgalmasabb az a kérdés, hogy végül is ki írta ezt a naplót? Honnan, milyen közegből érkezett ez a fiatalember a '68 utórezgéseitől mozgalmas Franciaországba? Nos, röviden azt válaszolhatjuk, hogy a legendás *Nagy Generáció* nem tipikus, sajátos zárt szegmense volt az a kör, amelyből elindult, és amely különösen fogékonyra tette a Franciaországban őt ért politikai hatásra. („*Franciaország ma, aki nem turista, annak tömény politikai élményt ad*” – írtam december 13-án, egy könnyed kézmozdulattal a turis-

ták enyhén lenézett kategóriájába utalva mindazokat, akik nem úgy látták a világot, ahogy én.)

Jelen dolgozat első része arról a középiskolás és egyetemista diákokból, fiatal értelmiségiekből álló csoportosulásról fog szólni, amelynek tagjai a 60-as évek derekától a 70-es évek közepéig nagy utat jártak be a szélsőbalos maoizmustól a guevarizmuson, trockizmuson, individualista anarchizmuson át a radikális szabadelvűségig. Később aztán a Charta '77 és a lengyel Szolidaritás-mozgalom oldalvizén, a Bibó-émlékkönyv és a szamizdat folyóiratok beindítása után az egészen másfajta indíttatású ellenzéki csoportokkal összeolvadva hozták létre a Demokratikus Ellenzéket. Olyan többekévé ma is aktív közéleti szerepet játszó személyiségek tartoztak ide, mint Dalos György³, Haraszti Miklós, Vámos Miklós, az egykori Gerilla-együttes frontembere⁴, Fodor Tamás, az Orfeo együttes – ma Stúdió K – vezetője, Malgot István, kicsit később Demszky Gábor és sokan mások.

Külön kell szólnunk a budapesti ELTE Bölcsészkaron 1969-ben lezajlott diákmegmozdulásokról, amelyeket a kari pártbizottság titkára a Kari Gyűlés betiltását követő kibővített KISZ-bizottsági ülésen nem minden ok nélkül hasonlított az akkori közelmúlt prágai eseményeihez⁵.

Végül a naplóból vett bő szemelvények közé szőtt kommentárokkal igyekszünk a mai olvasóhoz közelebb hozni a poszt-hat-

vannyolcas Franciaország egyéni, kelet-európai, balos-ellenzéki recepcióját, ami ennek a naplónak bizonyosan eredeti sajátossága.

Régi kommunista pesti értelmiségi zsidó családba születtem 1948 tavaszán. Egy öt évvel idősebb bátyám van. A régi kommunista úgy értendő, hogy édesapám 16 éves korától, 1931-től vett részt az illegális mozgalomban, ahová két idősebb testvére szervezte be. Édesanyjuk, az én nagyanyám, a háború végén özvegyen maradt hat fiúgyermekével, akik között édesapám, Pál volt a legfiatalabb. Igazi háborús gyerekként gyenge fizikumú, angolkóros, beteges fiúcska volt, ezért a családi tanács úgy döntött, nem való neki a nehéz fizikai munka, inkább tanuljon. Idősebb fivérei már dolgoztak (sofőr, karosszerialakatos, autófényező és hasonló szakmákban), keresetükkel hozzájárultak a családi költségekhez. Apám így kijárta a Wesselényi utcai felsőkereskedelmi iskolát, és 1933-ban leérettségizett. Ezután a válság miatt még évekig nem tudott elhelyezkedni, csak 1936-ban talált tisztviselői állást a Franklin Társulatnál.

Érdeklődése korán a zene felé fordult. Jó hallása, szép hangja volt, ezért évekig énekelt az Operaház gyermekkórusában. Zenei ismereteinek alapjait itt szerezte meg. A haermincas években előbb a Szalmás-, majd

3 A korszak és a milió pontos rajzát adja Dalos György: *Hosszú menetelés – rövid tanfolyam* című önéletrajza (Magvető, 1989).

4 Ennek a kornak az emlékeit eleveníti fel *Félnóta* című regényében (Bp., Magvető, 1986), melynek szereplőit azokról a lányokról és fiúkról mintázta,

akik között magam is forogtam abban az időben.

5 Lásd Dénes Iván Zoltán: *Diákmozgalom* Budapesten 1989-ben. 2000 20. évf. 7–8. szám 19–35. old.; Tábor Ádám: *Adalékok az 1969-es bölcsészkar diákmozgalomhoz. Élet és Irodalom*, 2008. augusztus 22.

a Vándor-kórus tagjaként végezte mozgalmi munkáját, főleg kulturális vonalon. Hangszeren játszani ugyan nem tanulhatott, arra már nem futotta a testvérek pénzéből, de autodidakta módon mégis jelentős zeneelméleti és főleg zenetörténeti tájékozottságra tett szert. Törekedett a sokoldalúságra: irodalmi, művészettörténeti, történelmi műveltsége átlagon fölüli volt.

Igazi kultúrbolsevik volt. Mozgalmi munkájából arra volt a legbüszkébb, hogy a Munkásdalos Szövetségben, ahol a Szalmás-kórus delegáltjaként lett vezetőségi tag, sikerült a Szövetség kórusainak repertoárjába felvetetni Palestrina, Lassus és más hasonló szerzők, illetőleg a modernek, Bartók és Kodály műveit is.

Édesanyám egy hajdúnánási, hétgyermekes, ortodox zsidó családba született. Huszonegy évesen jött fel Pestre munkát keresni, és mivel kellemes hangja volt, ismerősei révén bekerült a Vándor-kórusba. Itt ismerkedtek meg apámmal, akivel 1940-ben összeházasodtak. A zsidó gyöke-
rek főként az ő ágán épültek be identitás-tudatomba. Apám világnézetét leginkább a bátyái formálták, akik vallási szempontból közömbösek vagy éppen marxista meggyőződésűek, tehát harcos ateisták voltak. Anyám azonban mélyen vallásos nevelést kapott, elszakadása a zsidó hagyományoktól nagy belső harcok, vívódások árán ment végbe.

A háromtagú család (bátyám 1943-ban született) a háborút és a vészorszakot bujkálva, hamis papírokkal, nagy szerencsével élte túl. Anyám szüleit, két lánytestvérét Auschwitzba hurcolták, bátyja és apám négy fivére is a munkaszolgálatban halt meg. A háború – és a számunkra nyilvánvaló felsza-

badulás – után apám a Tisza Kálmán téri pártközpontba került, ahol azt tanácsolták neki, hogy magyarosítsa meg a nevét az árulkodóan zsidós hangzású *Fenákeltől*; így lettünk a család származási helye után *Bojzók*. Később a Rádió zenei osztályára került, ahol szerkesztőként dolgozott 1976-ban bekövetkezett haláláig. Néha minket, a fiait is bevitt, ahol kiváló, stúdió minőségű ritkaságokat hallgathattunk a szobájában: Honegger *Jeanne D'Arc*-ját, Mozart *C-moll nagymiséjét*, Sztravinszkij *Tavaszi áldozatát* – csupa olyan művet, amelyet „klerikális” tartalma vagy „burzsoá formalizmusa” miatt nem sugározhattak akkoriban.

Sok kortársunkkal ellentétben számunkra nem volt titok zsidó származásunk. Habár antifasiszta és kommunista előéletük jutalmaként gyönyörű helyen kaptak lakást, szüleim nem éltek jómódban. (Emlékszem, egy ízben, lehettem ötéves, egy vasárnap reggel mellélük bújva az ágyban elkaptam néhány szavukat, és boldogan felkiáltottam: „Tehát mi szegények vagyunk? Akkor én vagyok a Szegény Ember legkisebb fia!”) Fürdőszobánk sem volt, így minden szombaton ortodox nagynénémekhez jártunk sábeszgjöjkodni, na meg fürödni igazi kádban. Aztán megvártuk, míg kimegy a szombat, Áron bácsi davenolt, imádkozott, majd jött a finom vacsora. Nyilvánvaló, ezek után anyámék, ha akarták, se tagadhatták volna el előlünk zsidó származásunkat. Egyszer aztán, talán már '56-ban, de még október előtt, Jancsi bátyám nekiszegezte a kérdést apánknak: „Akkor mi most zsidók vagyunk?” Apám egy pillanatra eltűnődött, majd lassan, minden szót külön hangsúlyozva így válaszolt: „Mi magyar kommunisták vagyunk”.

Az 56-os forradalom apámat ágyban fekvő betegként érte. Bátyámat küldte ki a Sztálin szoborhoz – ott volt tőlünk pár száz méterre –, nézze meg, mi történik. Én is vele mehettünk. Jelentettük, verik le a vörös csillagot az Építők székházáról. „Akkor ez ellenforradalom!” – nyilatkozta ki apám október 23-án este fél nyolc körül. Később szüleimet is magával ragadta az általános forradalmi lelkesedés. „Kis párt leszünk – mondták, amikor újraalakultak a demokratikus pártok, köztük az MSZMP –, kis párt, de erős. Megtisztulunk a sztálinista bűnök-től és a Pártba befurakodott karrierista gazemberektől.” November 4. után aztán megint ellenforradalom lett az „eseményekből” a család szóhasználatában.

Ötvenhat meghatározó volt személyes fejlődésemben. Azóta vannak összefüggő emlékeim magamról és környezetemről, és azóta érdekel szenvedélyesen a politika, a történelem. Még regényt is próbáltam írni róla kilenc éves koromban („Ki ne emlékezne 1956. október 23-ára? Akkor kedd volt” – ezek voltak kezdő mondatai), de a második fejezetnél nem jutottam tovább. Sokat olvastam, imádtam vitatkozni, barátommal 13 évesen hosszasan latolgattuk a nemzetközi munkásmozgalom esélyeit Kubában, Angolában, Algériában stb.

Az általános iskolában meglehetősen magányos voltam, de amikor középiskolás lettem, egy teljesen más, nyitott és befogadó közegbe kerültem. A budapesti Kölcsey Gimnáziumban igen gazdag, színes, változatos diákélet folyt. Annak a körnek, amelyhez később csatlakoztam, vezéregyénisége a nálunk 3 évvel idősebb Pór György volt, akit mi – általam ismeretlen okokból – Bambinónak hívtunk. Hihetetlenül szug-

gesztív egyéniség volt, rendkívül intelligens, művelt, jó humorú, ugyanakkor mélyen elkötelezett marxista meggyőződésű, elveiben intranzigens kommunista. Kispolgári, képmutató, hazug családi környezete ellen lázadva lett ilyen, legalábbis így véltük tudni, mert megkérdezni nem mertük a félistenként tisztelt negyedikes fiút. 1968-ban államellenes összeesküvés vezetésének vádjával letartóztatták és letöltendő börtönbüntetésre ítélték. A másik feltétlen tekintély a csoportban Dalos György (Frédy) volt. Vele ritkán találkoztunk, mert már leérettségizett és Moszkvába, a Lomonoszovra járt. Ő „igazi” költő volt, már kötete is megjelent. A csoportban többekkel rendszeresen levelezett, és ha a tanítási szünetekben hazlátogatott, az mindig ünnep volt. Lenin körüti lakásán körülültük és hallgattuk ellenállhatatlan mulatságos történeteit a nagy Szozjuzból.

Az első év végén – 1963 nyarán – a társaság nagy része építőtáborba ment (egészségügyi okokból én ebből kimaradtam), ahol a fő téma a kínai és a szovjet pártvezetés levélváltása volt, amit a *Népszabadság* teljes terjedelemben közölt. Bekövetkezett a kommunista mozgalom legújabb kettészakadása. A mi csoportunk úgy döntött, a kínaiaknak ad igazat. A szovjet kommunista párt Hruscsov vezetésével oppor-tunista, revizionista útra tévedt, paktál az imperialistákkal, felhívította a proletárdiktatúrát, a forradalmi osztályöntudat helyére a nyárspolgári anyagiasságot („friziderszocializmus”), a képmutatást, az elvtelen karrierizmust állította stb. Tizenöt-húsz éves fiatalokként különösen érzékenyek voltunk a hazugságra, amellyel lépten-nyomon találkozunk kellett a tömegszerve-

zetté lett KISZ formalizmusában, a Marxot, Lenint zsolozsmázó pártvezetés ideológiai kiüresedésében, provincializmusában.

Bambino, Frédy, a nagy „öregek” figyelemre méltó marxista műveltséggel rendelkeztek, és ennek birtokában kedvenc témájuk volt összevetni a párt aktuális politikáját magyarázó hivatalos ideológusok megnyilvánulásait a klasszikusok „kristálytiszta” eszméivel, amely összehasonlításból az előbbiek sohasem jöttek ki túl jól. Mi többiek pedig mindebből megfelelő indíttatást kaptunk az eredeti marxista irodalom – vagyis az akkoriban népszerűsített, és persze tendenciózusan válogatott és rövidített tematikus szemelvénygyűjtemények helyett a valódi Marx, Engels és Lenin művek – tanulmányozásához. 1964–65-től marxista kör működött a gimnáziumunkban, az iskolai KISZ-szervezettől függetlenül. Hol valamelyikünk lakásán, hol törzshelyünkön, az Abbázia kávéházban számoltunk be egymásnak legfrissebb olvasmányainkról, a legújabb politikai pletykákról, de emlékszem, hetekig József Attila *Eszmélet* című versének értelmezése volt a téma. Feladatokat is adtunk egymásnak: a kezdőknek a *Kommunista kiadványt* kellett elolvasni, a haladók kötele-

ző olvasmánya az *Állam és forradalom* volt, de sorra kerültek a *Bér, ár, haszon*, a *Bérmunka és tőke*, *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig*, az *Osztályharcok Franciaországban* és hasonló broszúrák. Mai fejjel úgy értelmezem akkori magatartásunkat, hogy zsigereinkben éreztük a rendszer álságos, alapjaiban hazug mivoltát, és ez ellen lázadva kerestünk magunknak ideológiai fogódzót a marxizmus-leninizmus klasszikus műveiben, ahogyan a középkori eretnekek a Bibliában kerestek és találtak érveket az egyház elleni lázadásukhoz.

Időközben Pór Gyuri egyetemre került, de továbbra is szoros kapcsolatban maradt velünk⁶. Tudtunk az általa irányított egyetemi Vietnami Szolidaritási Bizottságról, rendszeresen részt vettünk rendezvényeiken. Ott voltunk a Ladányi Mihállyal tartott író-olvasótalálkozók⁷ 1964 októberében az Írók Könyvesboltjában, 1965 márciusában az Egyetemi Klubban. Csápolunk a Gerilla együttes és a Monszun együttes fellépésein. Emeltük, vittük a vasakat a vietnami szolidaritási vasárnapokon, amelyeken a keresetünket a szolidaritási alapra utaltattuk át⁸.

1966. május elsejére külön készültünk. Saját jelszavakkal, magunk festette transz-

6 Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL) 3.1.9. V-149892 „Ladányi Mihály” 64–66. old., Pór György tanúkihallgatási jkv. 1965. augusztus 4. A tanúkihallgatás során Pór elmondja, hogy „Baráti körömben többen foglalkoztunk a marxizmussal behatóan, és általam kidolgozott tematika alapján havonta egy alkalommal megbeszélést tartottunk. 1965. április 17–18–19-én a Pilisben voltunk, ahol Vészi Béla broszúrájából (az össznépi államról szól) néhány általam fontosnak tartott részletet bírálata alá vettem s kifejtettem, hogy a proletárdiktatúra időszakában az össznépi állam nem

időszerű, mert a proletárdiktatúrára még szükség van.” Ugyanitt (72–74. old.) Bencze Sándor tanúvallomásaiban név szerint is felsorolja a marxista körben résztvevő egyetemistákat. Nyilvánvaló, hogy Pórék szervezetépítési stratégiájában kitüntetett szerepet játszottak a marxista körök, így a mi gimnáziumi csoportunk az egyetemi kör „kistestvére” lehetett.

7 ÁBTL 23.1.9. V-149892 „Ladányi Mihály” 42–47. old.

8 Tanulságos a Haraszi Miklós által még Guevara halála (1967. október) előtt írt *Vietnami vasárnapok*

parenszekkel és egy papírból, lécekből összeeszkábált amerikai bombázógépet mintázó makettel vonultunk fel, majd a Népköztársaság útján tovább az amerikai követség elé meneteltünk („Szabadság térre megyünk, Vietnámért tüntetünk!”), ahol ünnepelesen elégettük a repülőt. 1967. április 24-én – már én is egyetemre jártam – a görög ezredesek puccsa hírére a görög követség elé, a Szegfű utcába szerveztünk tüntetést, majd megismételtük az előző évi május elsejét, csak aktuális, görög témájú jelszavakkal (pl.: „*Jön Konstantin fehér lovon, vigyázz, király, jön a pofon!*” és hasonlók) aktualizálva. Ezúttal bombázó helyett amerikai zászlóval letakart koporsót vittünk, én fogtam az egyik rúdja végét. Aztán mégis inkább a Szabadság tér helyett megint a Szegfű utcában kötöttünk ki, ahol már nagyobb tömeg gyülekezett. Most nem csak néhány egyetemista tüntetett, mint egy héttel azelőtt, de ott voltak a budapesti görög kolónia fiataljai, meg sokan mások is, hiszen ez a fasiszta puccs elég nagy visszhangot keltett Pesten, így sikerült átlépnie a politikai témákban meglehetősen fásult magyar közvélemény ingerküszöbét. A követséget erős rendőri készültség őrizte. A tömeg hátulról nyomott, a rendőrök előlről

dala című szám szövege (a nótát Berkí Tamás igen hatásosan adta elő): „*Nguyen Van Troy, a fekete hajú/ saigoni villanyserelő/ nem várta meg, míg MacNamara/ legénye röhögve belelő. / A messzi robbanástól/ az ablak meg se rezzen,/ s a sortűzben még rád kiált, hogy/ ügyének megszerezzen.// Ernesto Che, a szakállas doktor/ fegyverrel gyógyít valahol,/ nem várhat, míg a lázas népek/ csendjéért haláluk szavatol. / Ne várj, míg a csend hurokként/ nyakadon szűkülőben,/ kiálts, hogy hangod visszahangzék[sic]/ a jogáért szűkülőben!// Ben Barka, három világrész földjén/ útjában harcot*

nem engedtek, míg a papírmásé koporsó cafatokra szakadt. Aztán a karhatalmi sorfal adott jelre hátralépett egyet, előkapták a gumibotokat és elkezdtek ütni a tüntetőket. Érdeklődve néztem a jelenetet, ilyen élőben még nem láttam (focimeccsre nem jártam), aztán egyszer csak elsötétült a világ, én is kaptam egyet a fejemre. Így osztotta fel a rendőrség az antifasiszta tüntetést a Szegfű utcában 1967. május elsején.

Ezen a májuson volt még egy emlékezetes akciónk a Budapesti Nemzetközi Vásár amerikai pavilonja ellen. Próbáltam utána-keresni az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, reméltem, bőven lesz róla anyag. Tévedtem. Egyetlen közvetett utalást találtam a „Bölcsész” fn. ügynök 1968. május 23-i jelentésében.⁹ „*Később felmerült a BNV neve, és T. arról kezdett beszélni V.-nek, hogy nem lenne szabad, hogy az amerikaiak ezt a vásárt minden bosszúság nélkül megússzák. Azt mondta, hogy a tavalyihoz hasonló dolgot [kiemelés tőlem – B. F.] nem szabad csinálni, de valami kis túsúrúást feltétlenül kell adni az amiknak*” stb.

Mi volt ez a „tavalyi dolog”? 1967-ben hosszú évtizedek óta először önálló pavilonnal vett részt az Egyesült Államok a BNV-n. A bejáratnál L. B. Johnson elnök életnagysá-

terelő,/ meghalt, míg Párizs várta a hírrel,/ s vére a kés alól tör elő./ Ha Párizs elég közel volt,/ hogy kezét vérébe mártsa,/ te nem vagy-e éppúgy Afrikának/ látótávolnyi társa?// Rozsda és mészpor lepje a ruhád,/ örüj, ha vállad hasogat!// Meghalnak érted, így köszönd meg,/ emeld hát, vidd csak a vasakat!// A gyilkos, hogyha hallgatsz,/ barátod mért is szánna?/ Csak annyit ér az életed,/ amennyit naponta szánsz rá./ A harcok összeérnek,/ hiába közöny és bomba./ Az életed csak annyit ér,/ amennyit rászánsz naponta.”

⁹ ÁBTL 3.1.2. M-29.020 „Bölcsész” 91. old.

gú fényképe fogadta a látogatókat, mellette az elnök baráti üzenete a szabadságszerető magyar néphez. Vagy tucatnyian vettünk részt a tervezett szabotázsban, többségüket nem ismertem, idősebbek is voltak, mint mi, köztük a fent idézett T. József. Egy Hernád utcai lakásban gyűltünk össze, ahol elterveztük, hogy egy piros tintával teli tintatartót vágunk hozzá Johnson képéhez, jelképezve, hogy vér tapad a nevéhez. Az volt a célunk, hogy az amerikai pavilont még a vásár vége előtt bezárják.

Az első kísérlet nem sikerült. A tintatartó túl alacsonyan érte el a fényképet, és a szöveg is olvasható maradt. Másnap a pavilon újra kinyitott, csak az elnök egész alakos képének alsó részét vágták le. Másodjára jobban megszerveztük: egyikünk egy ragasztóval teli tégelyt vágott a kép fejéhez, majd valaki egy MURDER feliratot nyomott a ragasztóba stb. Ezúttal azonban az amerikai személyzet résen volt, bizonyára már számítottak a támadásra, és az egyik fiút elkapták. Csüggedten gyülekeztünk a kerítésen kívül. Az amerikaiak nyilván átadják foglyukat a magyar hatóságoknak, azok felgöngyölik az egész szervezkedést, mind lebukunk. Hamarosan azonban megjelent elfogott társunk, nevetve mesélte, hogy valóban átadták őt a rendészeknek, akik kicsit megdorgálták, aztán elengedték. Az amerikai pavilont a BNV utolsó előtti napján bezárták.

Magam nem vettem részt benne, de tudok róla, hogy a csoport tagjai éjszakánként szolidaritási jelszavakat mázoltak a falakra.

Legjobb barátom, a gimnáziumi csoport egyik vezéregyénisége, az ígéretesen induló fiatal költő, Pass Lajos egyik akkor írott és tudomásom szerint soha nem publikált verse a történeti forrás hitelességével számol be a történetekről és az indítékokról is. Lássunk belőle egy részletet:

*„... mert emelkednek a villanyszámlák,
és jó, ha szalomára futja,
s jó, ha csak családom hullik
négyfelé, míg béke ámit!*

*Lepattogzik az odacsorrant
vörös festék kabátomról:
messzi népért mázolt jelszó
maradéka. Titkolt harcba*

*így szorított ez a kor nyíltan,
betűimet bemeszelve,
hogy elhiggyem, az égnek álmodott
tisztaság csak ifjúság volt,*

*hogy elhiggyem, elég, ha tépem
körmömet vagy bízva alszom,
s hagyom, hogy ügyem eldönttessék,
míg ruhátlanok maradok ...” stb.*

Időközben a bölcsészkarai Vietnami Szolidaritási Bizottságot feloszlatták „Kína-barát” tevékenység miatt, és ugyanezért Pór Györgyöt kizárták az egyetemről¹⁰. A Bizottság aktivista és szimpatizáns köre azonban nem oszlott föl, sőt ezután, a következő szemeszterben szerveződtek meg azok a marxista körök¹¹, amelyek egyiké-

¹⁰ ÁBTL-3.1.9. V-154419/5 Bojti Ferenc tanúkihallgatási jkv. 2. old.

¹¹ ÁBTL-3.1.9. V-154419/2 Jegyzőkönyv Bence Sándor terhelt kihallgatásáról, 1968. február 14. 5. old.

ben én is részt vettem, és amelyek célja a szervezet első (legalsó) szintjének „nevelése” volt. Bence Sándor, az illegális szervezet Pór mögött második számú vezetője vallomásában így beszél erről: „*A gyakorlati munka során három csoportra osztottuk azokat az embereket, akikkel foglalkoztunk. Az első a szimpatizánsok csoportja, ezekbe a mi nézeteinknek, a mi igényeinknek általában csak erkölcsi elemei voltak meg. A második csoporthoz azokat soroltuk be, akikkel már minden alapvető politikai kérdést tisztáztunk, és a kapcsolattartás jellege illegális volt. Ezeknek már irodalmat is adtunk.* [A kínai, albán stb. követségekről kapott illegális irodalomról van szó.] *Végül a harmadik azoknak a csoportja, akik alkalmassá váltak arra, hogy a csoportba beszervezzük őket.*”¹²

A kör az SZK/b/P történetét a sztálini, 1939-es kiadású rövid tanfolyam („krátkij kurzsz”) alapján tanulmányozta, s mintegy bevezetőként Lenin *Mi a teendő* című broszúráját olvastuk. A csoportot Vízl Eduárd vezette, akitől sokat tanultam a száraz politikai, illetve mozgalmi zsargonban íródott szövegek rejtett jelentésszintjeiről, megértését illetően. Másfelől viszont zavaró volt számomra a csoport sztálinista ortodoxiája. Ekkor már hallottunk egyet s mást a GULAG-ról, olvastuk Szolzsenyicin *Iván Gyenyisovics*át és lelkesedtünk érte, elborzasztott az, amit az ÁVH vagy a GPU kegyetlenkedéseiről, a koncepciók perekről hallottunk. Pass Lajos barátom a munkahelyén közvetlen és jó kapcsolatba került Rajk Lászlónéval, így első kézből szerzett információkat a sztáli-

nizmus egykorú módszereiről, cinizmusáról, aljasságáról. Egyre erősebb lett bennem a meggyőződés, hogy ami ellen lázadok, annak a sztálini korszak nem alternatívája, hanem sokkal brutálisabb előképe, archetípusa volt. 1970 őszére, franciaországi ösztöndíjam idejére már egészen bizonyosan így gondolkoztam. A forradalmi kommunista útról való letérést tehát a XX. Kongresszus (1956) helyett a húszas évek közepére toltam vissza. Amikor tehát francia barátaim révén megismerkedtem a trockizmus alapjaival, már készen álltam érzelmi befogadására.

Sz. Anna, Pór György felesége, akit a csoport vezetői többek között az én eszmei neveléssel is megbíztak,¹³ s az én felső kapcsolatomból, azt a feladatot adta nekem, hogy foglaljak le a vizsgaidőszak utánra, január végére a bölcsészkar csoport részére, 9 főre szállást a nagyvilági turista szállón. Feltételezem, hogy az összezártság intenzív együttléte során dőlt volna el, melyikünk léphet a beszervezettség magasabb szintjére. Az utazás előtt két nappal azonban jött a hír, hogy Babinót, Bencét és másokat letartóztatták, s a túra elmarad.¹⁴ A foglalást így visszamondtam, de jómagam mégis elmentem a Nagyvilámra egyedül, hogy végiggondoljam, hogyan tovább.

A következő hetek, hónapok a rendőrségi kihallgatások, az ismertté vált – vagy annak vélt – beszervezési kísérletek, a gyanakvás, félelem zaklatott légkörében teltek. Tanúkihallgatásom alkalmával engem is megpróbáltak beszervezni, és ki-

¹² Uo., 10. old.

¹³ ÁBTL-3.1.9. V-154419/1 Jegyzőkönyv Pór György terhelt kihallgatásáról 1968. március 12. 2. old., ld. uo., 2. sz. Jegyzőkönyv: Bence Sándor terhelt

kihallgatásáról 1968. február. 14. 5. old.

¹⁴ ÁBTL-3.1.9. V-154419/2 Jegyzőkönyv Bence Sándor terhelt kihallgatásáról 1968. február 19. 6. old.

hallgatóm ügyes manipulációs technikájának köszönhetően először rá is bólintottam. Aztán az első konspirációs találkozón a Körönd eszpresszóban – előtte két napig nem aludtam – lemondtam az egészséget. Hiába fenyegetőzött, hogy el akarom-e végezni az egyetemet, én fel se fogtam, mit mond, csak azt hajtogattam, hogy nem csinálom. Végül aztán megelégedte és dühösen elbocsátott: mehettem.¹⁵

Az egyetemen az eseményeket vegyes érzelmekkel fogadták. A pszichológia tanszék egyik fiatal oktatója, aki „Jutka” fedőnéven írt ügynöki jelentéseket, áprilisi hangulatjelentésében a következő jellemző véleményeket jegyzi fel:

- „Nagy bajban kell lennie a Pártnak, ha egy ilyen okos fiú, mint a Pór, ártalmatlan számit!
- Ez csak a kezdet. A balosokkal kezdik, majd jönnek a revizionisták.
- Nem komoly, csak mártírkodnak, romantika-éhségből fakad az egész.
- Sokkal hamarabb lehetett volna őket izolálni, ha kapnak fórumot a nézeteiknek, úgyis kihögték volna őket, nem számíthattak nálunk tömegbázisra. Viszont a legális lehetőségek fokozatos betiltása illegálitásba szorította őket, s még tömegeket is biztosított.”¹⁶

Az utóbbi vélemény azok reformillúzióit idézi, akik az új mechanizmus bevezetésétől egyebek közt a társadalmi demokrácia erősödését is remélték, és biztatást kaptak a Prágából érkező hírekből a demokratikus, „emberarcú” szocializmus kísérletéről. A hatalom azonban nem osztotta ezeket az il-

lúziókat, nem akart és nem is tudott más-ként cselekedni, mint amit saját logikája diktált. „Jutka” még április 9-én arról informál, hogy az „*érintett évfolyamok hallgatóit tájékoztatták a letartóztatásokról és a kihallgatásokról. Olyan hírek terjednek, hogy mindenütt figyelik a hallgatókat az egyetemen és rejtett mag-nók vannak felszerelve pl. a filozófia tanszé-ken.*”¹⁷ Bő félévvel később pedig arról számol be szóban a tartótisztjének, hogy „*Nem tud konkrét jelentést adni az ELTE Bölcsészka-ron uralkodó hangulatról, mert a karon a bizal-matlanság légköre uralkodik és nem beszélnek egymás előtt. Többszörös áttételen keresztül hal-lotta, hogy a hallgatók egymást figyelmeztetik, hogy vigyázzanak, és ne mondják el nyíltan véle-ményüket.*”¹⁸

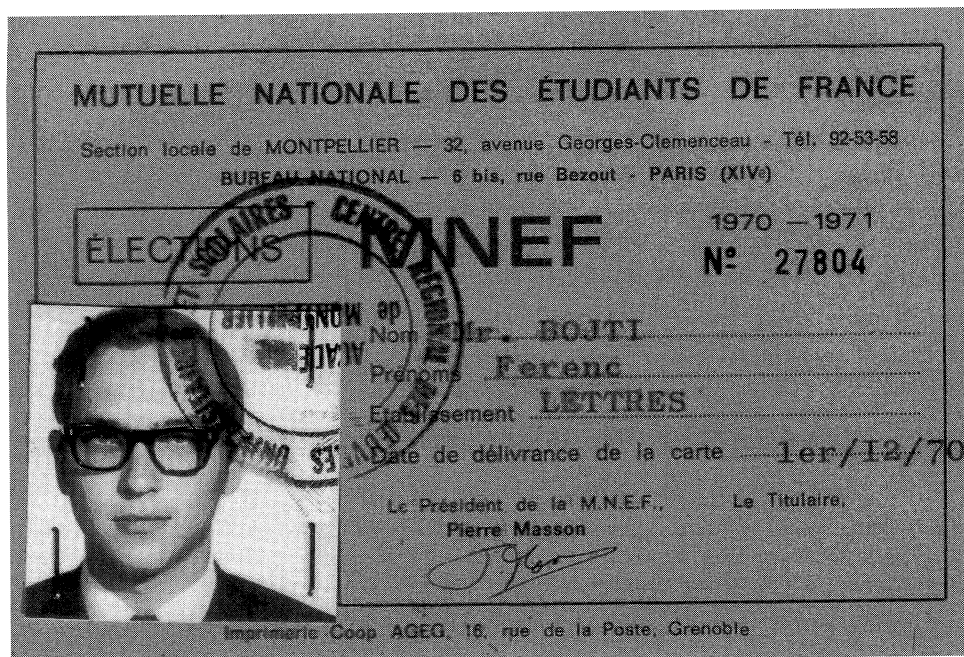
Figyelmem ebben a légkörben más felé fordult, egyre jobban a cigánykutató kör munkája kezdett érdekelni. Ez legális tevékenység volt, a kari KISZ-bizottság égisze alatt, ám mégis autonóm módon szerveződött és működött, miként a Bakos István vezette néprajzkutató csoport, s biztosan volt még néhány hasonló más is. A csoport szellemi vezetője Szegő László orosz-kínai szakos hallgató és „nyelvzseni” volt, aki számos egyéb nyelven is tudott, így többek között oláh cigányul (románi) is. Laci kezdetben egyedül járta a Pest környéki cigánytelepeket, és dalokat, meséket gyűjtött hordozható magnójával, majd egyre inkább a cigányság szociológiája kezdte érdekelni. Ebben a fázisban kapcsolódtam be én is a munkálatokba, majd további néhány fiú és lány csatlakozott

15 Mindennek semmi nyoma az Állambiztonsági Szol-gálatok Történeti Levéltárában. Álmodtam volna? Ahhoz túl eleven és arcpírítóan szeggyenteli az emlék.

16 ÁBTL 3.1.2. M-31277 „Jutka” fn. 53. old.

17 Uo., 54. old.

18 Uo., 59. old.

Bojti Ferenc bölcsészhallgató érettségi-képe

„Amikor tehát francia barátaim révén megismerkedtem a trockizmus alapjaival, már készen álltam érzelmi befogadására.”

hozzánk, ám ők inkább csak alkalmanként kísérték minket, esetükben rendszeres együttműködésről nem beszélhetünk.

Szegő Lacitól szereztem tudomást az 1961-es párthatározatról, amely a cigánykérdést kizárólag szociális problémaként állította be, a cigányság nemzeti kisebbségi, etnikai különállását, de még a cigány nyelv létezését is tagadta. Cigánykérdés ilyenformán valójában nincs is, a cigánytelepek ledózerolásával, a cigányok szétszórásával, a teljes foglalkoztatásnak a cigányokra való kiterjesztésével és a kötelező nyolc osztály elvégzetetésével elérhető a cigányság teljes asszimilációja. Ezzel szemben a mi véleményünk az volt, hogy nem asszimilálni, hanem cigányként integrálni kell a romákat a társadalomba, megőrizve, sőt fejlesztve nyelveiket (románi, beás), amelyek csodálatos és még élő orális népi kultúra hordozói. Hozzá kell fogni a cigány

nyelvek írásbeliségének kialakításához, amiben főszerepet kell biztosítani a kialakulóban lévő cigány identitású értelmiségnek (Choli Daróczy Józseffel volt többek között kapcsolatunk). Az oktatás terén a szegregált telepi iskolák létesítését pártoltuk, ahol a románi/beás nyelven beszélő, (reményeink szerint idővel egyre inkább cigány identitású) elhivatott tanítók, tanárok nem csak cigány nyelvet és népismerttet oktatnának a szokásos tárgyak mellett, nem csak a gyerekeket szoktatnák rendszeres tisztálkodásra, rendszeres étkezésre, egyáltalán: rendszerességre, de amely a szülőkön keresztül az egész helyi cigány közösség kulturális és társadalmi központja lehetne könyvtárral, kulturális rendezvényekkel, tanfolyamokkal, szakkörökkel, jogi és életmódbeli tanácsadással stb.¹⁹

Az 1969-es év az ELTE Bölcsészkarán a Kari Gyűlés kapcsán kibontakozó hallgatói mozgalom jegyében telt. Tudomásom szerint az 1968 körül világszerte – Párizstól San Franciscóig, Nyugat-Berlintől Milánóig, Varsótól Belgrádig – lezajlott diákmozgalmak között ez volt az egyetlen Magyarországon végbement említésre méltó esemény. Erről Dénes Iván Zoltán már említett dolgozatában így ír.²⁰

„1969. március 25-én a budapesti bölcsészkar filozófus KISZ-alapszervezete nem volt hajlandó elfogadni felettes szervének, a kari VB-nek – az alapszervezet feloszlásának kilátásba helyezésével nyomatékosított – utasítását,

hogy zárja ki tagjai közül a maoista államelleses öszzeskiívésben részt vett három tagját [Gáti Tibort, Révai Gábort és Víz Eduárdot]. Ehelyett a maoistákkal korántsem rokonszenvező többség a kari VB ellen fordult, és Kari Gyűlés létrehozását kezdeményezte, mint intézményes biztosítékot a végrehajtó hatalom önkényével szemben, hogy ezentúl senki se utasíthasson senkit kénye-kedve szerint. [...] Április 29-én a kari KISZ-küldöttértekezlet a filozófus alapszervezet és az Eötvös Kollégium diákjainak képviselői összefogása eredményeként új VB-t választott, amelynek programjában a Kari Gyűlés létrehozása és folyamatos működése középponti célkitűzés volt. Hatalmas, 1956 óta bizonyosan nem tapasztalt spontán energiák szabadultak fel és kavarták fel az unalmas, tekintélyelvű, konzervatív pártállami intézmény egyhangú és szervilis diákéletét: tacepaók, stencilezett Kari Híradó, pezsgő viták, konstruktív javaslatok, pozitív kezdeményezések. Azzal kapcsolatban, hogy miként működjön az egyetemi politikai ifjúsági szervezet, [...] milyen legyen az egyetem szervezete [...], milyen ösztöndíjrendszert válasszanak, és mi módon lenne érdemes megújítani az egyetemi oktatást. A diákok arra készültek, hogy alkotmányozó diáktestületet hozzanak létre, amely mindent megvitatja és a vitatott kérdésekben állást is foglal”²¹ és – teszem hozzá – a döntéshozatalban is megkerülhetetlenül részt vesz.

A küldöttértekezlet, amelyen a cigánykutató csoport képviselőjében vettem részt, 14 órán át tartó és indulatoktól sem mentes vita után másnap hajnalban úgy

¹⁹ „Fiatalkok beszélnek a munkájukról. A cigányság helyzetével foglalkozó munkacsoport” Aláírás: „Az ELTE bölcsészeti karán működő Románoktató munkacsoport tagjai” *Népszabadság*, 1969. november 26. 7. old. Nem tudom, akkori

elképzeléseink ma mennyire volnának vállalhatók, mert azóta nem foglalkoztam intenzíven a témával.

²⁰ Lásd az 5. sz. jegyzetet.

²¹ l. m. 19–20. old.

végződött, hogy a kari VB hivatalos jelöltjei nem kerültek be még a Kari Bizottságba sem, s egy teljesen új, reformer kari VB-t választottunk. A Kari Bizottságnak én is tagja lettem. Az ezt követő szűk fél év egyetemi éveim legboldogabb időszaka volt. A Dénes Iván Zoltán által leírt pezsgésben aktívan ugyan nem vettem részt, tehát nem írtam cikkeket a *Kari Híradó*ba vagy valamelyik faliújságra, ám lelkes olvasója voltam mások írásainak, támogattam és elleneztem, felháborodtam és azonosultam, szóval elememben voltam.

Október 11-ét, a Kari Gyűlést megelőző hetekben érezhető volt a feszültség növekedése a diákok és a hivatalság között. A fővárosi KISZ-bizottság a nyáron megvonta az összehívandó Kari Gyűlés döntési jogkörét, és egyszerű tanácskozó testületté fokozta le. A beszűkült mozgástér ellenére mégis nagy ambícióval készültünk az eseményre. A mintegy 300 küldött megtöltötte az Egyetemi Színpad nézőterét. A sok hozzászóló miatt időkorlátot szabtuk a felszólalásoknak, de a kívülről jött vendégekre (a pártbizottság, az egyetemi vezetőség képviselőire) ez nem vonatkozott; hosszadalmas és unalmas fejtegetéseikkel elvették az időt az érdemi felszólalások elől. Nyilvánvalóan obstrukciós taktikát követtek. Délután 14 órakor a levezető elnök, Székely György dékán kurtán-furcsán, meglehetősen arrogáns stílusban berekesztette a Kari Gyűlést, és kijelentette, hogy nem lesz folytatás.

A kari bizottság tagjait két nappal később rendkívüli kibővített ülésre hívták össze, ahol közölték velünk, hogy a KISZ-bizottságot átmenetileg közvetlen pártirányítás alá helyezik, mivel az elmúlt

hónapokban olyan ellenforradalmi jellegű folyamat bontakozott ki a karon, amit leginkább a tavalyi csehszlovákiai eseményekhez lehet hasonlítani. A főkolompósnak tekintett Könczöl Csaba és a filozófus alapszerv titkára Kovács András ellen rendőri eljárás indult.

Ilyen előzmények után került sor 1970 novemberétől 1971 februárjáig tartó franciaországi tanulmányutamra.

A Naplót lehetőleg szöveghűen igyekeztem lemásolni, csak a legkérívőbb helyesírási hibákat, tévesztéseket, a központozás értelemzavaró hiányát stb. pótoltam. A franciául nem tudók számára a francia nyelvű bejegyzések fordítását szögletes zárójelben, a szövegtörzsben adtam meg. Hasonlóan jártam el a rövidítések kiegészítésénél, rövidebb értelmező betoldások esetén Minden eredeti szöveg dőlt betűvel, a betoldások, kiegészítések antikvával íródtak. Előfordul, hogy egyes jelszavak ritmikáját kellett jelölni. Az eredeti Naplóban ezt kottafej nélküli hangjegyekkel – negyed- és nyolcadkottákkal – írtam le, a számítógépemen azonban ezt nem tudtam megoldani, ezért helyette a tá-tá, ti-ti tá stb. jelöléssel próbálkoztam.

•

A napló első lapjai a megérkezés viszontagságai, a barátokkal való találkozás mellett a Nyugat-Európában még soha nem járt kelet-európai fiatalember első impresszióit rögzítik. Villanásszerű képek, rövid, anekdotikus jelenetek, furcsaságok, párizsi anzix.

1970. nov. 4. szerda

Párizs színes város

őszinte – őszintébb, mint Bp.²²

Feliratok: Geismarral²³ kapcs. (résistance etc),
de Action Française²⁴ is (Vive le Roi, etc)

Hippi-ruha-üzlet

Sex-service

A rue St-Denis-ben civil ruhás rendőrök rajtai-
töttek egy falka kurván. Nincs tragédia, várják a
meseautót, a ma éjszakai jövedelem ugrott. (10^h)

Nov. 6. péntek:

D.u. betévedtem egy Monoprix-ba. Az eladó mik-
rofonon kommentálta az eseményeket, két percet
(volt az 5 is) a 20 F-os pulóvereket 15 F-ért ad-
ták. „Fogjanak meg egy pulóvert, csak bátran,
gyorsan, gyorsan: 1, 2, 3 – 15 F., vigyék, ne is lás-
sam. 2 percig 15 F. a 20 F-os pulcsi, gyorsan,
gyorsan stb.”²⁵

Nov. 7. szombat: ... séta közben láttunk egy
„manif”-ot [tüntetés: manifestation, a pári-
zsi szlengben manif] – a felvonulók az Opera
felé mentek, fehér álarc, a szája piros ragasztóval
letapasztva, így tiltakoztak a cenzúra, az elnyo-
más, a rendőrállam ellen. Tüntetések betilva, de
összeütközés nem volt.

Ma a Champs-Elysées-n a Secours Rouge [Vörös
Segély – a szélsőbal csoportok szolidaritási
szervezete, bővebben lásd a december 8-i

feljegyzést] *manifját láttam, „Franco assassin”*
[Franco gyilkos], „*Libérons Geismar!*” [Szaba-
dítsuk ki G.-t] – *kiabálták, összeütközés most
sem volt.*

Nov. 8. vasárnap

Fenn voltam Pifuéknál. Helyes a gyerek. Este
Pierre-nél dumáltunk. Még mindig nem tudok
franciául.

Nov. 10. kedd: ... Szajnapart, les bouquinistes,
Cité (Sainte Chapelle fermé, tout est fermé, c'est
mardi [A Sainte Chapelle zárva, minden
zárva, kedd van].) Notre Dame – döbbenetes,
mennyre nem tudom átérezni, nem mond semmit.
Kommercializálódott műemlék, szép, de a mai
Párizs izgalmasabb. Így leszek a múzeumokkal
is? Lehet, sajnálom. ...

Most a Notre Dame mellett egy kis bisztróban
írom a naplómát (mindjárt 5 óra), az emberek
körülöttem De Gaulle-ról beszélnek (tegnap halt
meg). Felsorolják, ki mindenki halt meg az idén,
Ho Si Min, Salazar, Zsukov, Nasszer, De
Gaulle – mondják, Mauriac, stb. Egy kövér kur-
va jön, teli szájjal röhög, qu'il est mort,
ha-ha-ha [hogy ő is meghalt, ha-ha-ha], ő
így reagál. ...

Nov. 12. csüt., nemzeti gyász, Charlot bácsi teme-
tése ...

22 Az volt az érzésem, hogy Budapest gyönyörű
panorámája, a kivilágított Dunapart, a hidak, a
fényes sugárutak: csak kulissza. Mögötte omladozó
vakolatú, lepusztult épületek, szegénység, elhanya-
golttság. Ezzel szemben Párizs az, aminek látszik.

23 Alain Geismar szélsőbaloldali aktivista, akit épp
abban az időben tartóztattak le.

24 Royalista, szélsőjobboldali, profasiszta mozgalom.

25 A mai olvasó számára ez a kis jelenet talán semmit
sem mond. 1970-ben a szocialista állami
kereskedelem fásult unalmához szokott magyar
egyetemista rendkívülinek, tehát feljegyzésre
méltónak ítélte a kapitalista kereskedelmi
marketing amúgy nem túl kreatív trükkjét.

Nov. 13. péntek. Búcsú Párizstól ...

Másnap elutaztam Montpellier-be. Addigra az ösztöndíjamból előlegként megkapott 150 F. teljesen elfogyott, hiszen ebből kellett megvenni a vonatjegyet is. Arra nem gondoltam, hogy hét végén minden hivatal zárva lesz, így se szállásom, se élelmem (próbálkoztam a párizsi egyetemi menzajegyekkel, de azt sem fogadták el). Szerencsére Pierre adott néhány címet, a Ligue Communiste Montpellier-i aktivistáit, hogy adott esetben forduljak hozzájuk. A fiúk nagyon segítőkészek voltak, azonnal pártfogásukba vettek, kerítettek nekem szállást egy egyetemista házaspárnál, akikkel aztán igazán jó barátságot is kötöttem. Azonnal a helyi egyetemi szélsőbalos diákmozgalom sűrűjébe pottyantam. Vittek színházi előadásra, nagygyűlésre, meetingekre, nyilvános vitákra. Ebben az időben zajlott a kari tanácsok választása az egyetemen, ami különösen kiélezett politikai küzdelmeket hozott a minél jobb eredmény elérésére törekvő hagyományos baloldal (szocialisták, kommunisták) és a bojkottot hirdető szélsőbal között. Párizsban is találkoztam már a halálos ítélettel fenyegetett baszk forradalmárok melletti szolidaritással, de itt délen, a közvetlen szomszédság okán is, ez jóval nagyobb hangsúlyt kapott.

Érdekesek a vidéki egyetemi campusról szóló verbális pillanatképek, benyomásaim a külföldi ösztöndíjasok számára nyújtott képzésről, a tanárokról, a nem politizáló diáktársakról.

December közepén egyhetes autóstoppos utazást tettem a Montpellier - Béziers – Narbonne – Carcassone – Castre – Albi – Toulouse – Montségur vára (a Pireneusokban) – Perpignan – Montpellier útvonalon. Viszontagságos, de életre szóló élményekkel teli hét volt ez is.

Végül a Karácsony, az újév, egy villámcsapásszerű szerelem érzelmi-érzéki fellángolása, a kényszerű elválás miatti fájdalom és lelkifurdalás... Nos, röviden erről szolt a Montpellier-ben töltött nem egészen két hónap.

Nov. 14. szombat

... P. címén nincsenek otthon – este visszamegyek, ijedelem, átirányítanak, Dominique és Philippe, testvérek, szívesen fogadnak, adnak szállást, ebédjegyet, hétfőig itt leszek.²⁶ Vacsora a Triolet-ban [az egyik egyetemi menza], este előadás a Comédie de Montpellier-ben.

Benedetto és az Avignoni színtársulat előadja a Rosa-Lux c. ultrabal misztériumot, rítust, liturgikus szertartást, amit akarsz, csak nem színház volt. Pátosz, erőltetett szimbólumok, primitíven intellektüel utalások, asszociációk, ripacszkodás. Egy faládán, század eleji tiszta fehér ruhában, fehér retiküllel, fityulával, napernyővel egy idősebb asszonyosság áll – ő Rosa Lux. A láda hol piedesztál, hol koporsó, időnként üstdob. A narrátor – mai ruhában, a fogyasztói társadalom manipulált és manipuláló képviselője, rezonőr, pozitívista – mindenáron rá akarja venni a három szukát (chienne) – borzas, rongyokba burkolt, félmextelen nők, akik többnyire szavalókórusban beszélnek, fetrengenek, ok nélkül fellelkesednek és verik a

²⁶ Valójában Philippe-éknél, Dominique csak véletlenül tartózkodott épp ott. Philippe felesége,

Régine a kislányukkal épp elutazott a hétvégére a nagyszülőkhöz.

ládát, a földet, majd később a narrátort (effektíve, rúgiák, tépik, kitapossák a belét, kihérlik), közben bombasztikus szöveg (une femme..., une femme, comme nous..., une femme, comme nous, assassinée par les socialdémocrates ... etc) [egy nő..., egy nő, olyan mint mi..., egy nő, olyan mint mi, megölték a szociáldemokraták... stb.] –, hogy Rosa Lux a pestis, az 1720-as marseille-i pestis; a szukák hiszik is meg nem is, majd rájönnek (ötletszerűen, teljesen indokolatlanul), hogy ez nem pestis, hanem Rosa Lux. Közben Rosa Lux emlékezik, hogy milyen borzasztó az élet, egyszer sétált a faszorban, és egy hátán fekvő skarabeus (magyarul ganajtúró) bogarat vett észre, amit a hangyák élve téptek szét – ő elkergette a hangyákat, de addigra a ganajtúró bogárnak már leették a lábait. A csúcspont [az], amikor a narrátor – egy dobot döngetve ritmikusan – elmeséli az 1720-as marseille-i pestis történetét, a szukák közben Rosa Luxemburg életét mondják fel egy életrajzi lexikonból, Rosa Lux pedig, tiszta fehérben érzeleg, majd a darab csendesen elhal.

Mérsékelt siker, utána elmegyünk egy lakásra, ahol találkozunk a színészekkel. Megtudom, hogy a narrátor civilben előbb luxemburgista, majd guevarista, majd anarchista volt, most pedig a maoizmussal kacérkodik, egyébként mindig kereste a kompromisszumokat, [...] és a harcot a kapitalizmussal elsősorban kulturális téren kell megvívni. Hülye. Egyébként jópofa, anekdotázik, sokat iszik stb. Kapunk mindenféle finomat, gulyásleves-féléit²⁷, 1964-es évjáratú tüzes vörösbort (a márkát nem tudom), grogot, gyümölcsöt. A legérdekesebb a lakás: kb. 600 éves ház, tágas, boltozatos szobák – mintha lovagterem volna, fo-

lyosók, kamrák, kőlapokkal borított padló, kandalló, benne nagy fahasábok, kézi fűjtató, ugyanakkor teljes közművesítettség, villany, gáz, hideg-meleg víz, WC, fürdőszoba, modern konyha, vastag szőnyegek, modern, de mégis stílusos bútorok, szóval minden. Éjjel 3-kor fekszem le Philippe-nél (Cité des Escholiers).

Nov. 15. vasárnap. Semmi izgalmas, Dominique²⁸ elvissz, kis társaság mozgalmi dalokat énekel [a] maga szórakoztatására, gitárkísérettel – Buggyonj induló, Ifjú Gárda stb.

Cité des Escholiers: modern kétszobás, konyhás, fürdőszobás lakások egyetemista házások részére – mérsékelt lakkbér, 3 évig. Philippe felesége Régine és kislánya (kb. egy éves: Karine) ma hazajöttek. Karine-nal egy szobában alszom, a gyerek bőg (bepisilt, csurom víz lett, fázott), alig aludtam.

Nov. 16. hétfő

[Végre, hosszas utánjárások árán sikerült elhelyezkedni egy városszéli kollégiumban – Cité Colombière –, hozzájutottam a pénzemhez is, közben] séta az óvárosban – gyönyörű, hangulatos, minden. Este 9^h-kor szolidaritási nagygyűlés az Emberi Jogok Gittegyete rendezésében a halálra ítélt baszk forradalmárok (Xavier Itzko és társai) védelmében. Kijövet Rouge-t (trockista lap) és Cause du Peuple-t [A Nép Ügye] (Sartre – Geismar – betiltott Gauche Proletarienne [Proletár Baloldal, szélsőbalos csoport]) árusítanak. A Cause du Peuple árusításáért 6 hónaptól 2 évig terjedő börtönbüntetés és pénzbírság jár. Srácok kocsival hazafuvarozzák a csomagjaimat. Rendesek.

²⁷ Bouillon, a francia konyha egyik specialitása.

²⁸ A két testvér között ő volt a fiatalabb, de tehetségesebb. Még gimnazista, de igazi

diákvezér, sokan nagy jövőt jósoltak neki a mozgalomban. Sajnos két hónappal később autóbalesetben meghalt.

Nov. 18. szerda

...Megvettem B.-nek²⁹ (kult. kötethez) A. Willener: *L'Image – Action de la société (ou la politisation culturelle)* c. könyvét.

November 23. hétfő

Este hatkor az UNEF-Renouveau, az SNES, SNESup [hallgatói szervezetek] rendezésében nagygyűlés volt az amphi A-ban. Nem sokat értettem, de a balosok erőteljesen támadták a „revisos”-kat [a revizionistákat], a csütörtöki választások alkalmával (Comité de Gestion [Végrehajtó Bizottság]), ahol részt vesznek a hallgatók, az oktatók képviselői, valamint „külső személyek”, akiket nem választanak, hanem hivatalból ott vannak (p. ex. A Fac des Sciences és a Fac de Droit doyenjei [pl. a Természettudományi és a Jogi Kar dékánjai] stb.) a választások bojkottálását hirdették. A PC [KP – Kommunista Párt] a C. G.-ban [Comité de Gestion] a baloldali többséget akarja megvalósítani, így akadályozván meg például a doyen múltkori körlevélének megvalósítását (a dékán a jobboldali L.E.M.-en és az UNEF-Renouveau [PC] kivételével minden csoportosulásnak megtiltotta, hogy gyűlés céljából a Fakultás bármelyik helyiségét igénybe vegye) stb.

A balosok azt hirdetik, hogy a „participation”-ból elégük volt két év alatt ('68 óta), a burzsoá állam burzsoá egyetemén bármilyen Comité de Gestion, még a legbaloldaliabb is, kénytelen beilleszkedni a

szisztémába, burzsoá parlamentarizmusdit játszani, s ezzel óhatatlanul támogatja a szisztémát. A követeléseket nem parlamenti vitákon, hanem az érdekeltek (hallgatók jelen esetben) spontán vagy szervezett tiltakozó mozgalmi, tüntetési, tiltakozó gyűlések stb. útján kell megvalósítani.

Megkérdeztem az egyik balost, hogyan képzeletet a tiltakozó mozgalmakat jelenleg, amikor a forradalmi hangulat hullámvölgyben van, amikor a baloldal megosztott állapotban van, a L.E.M., az A[ction] F[ranaise], a CLERU és a többi jobboldali ill. fasiszta mozgalmak virágzanak, és rengeteg a közömbös ember. Ő is fáradt volt, én is, alighanem lázam is volt, így nem kaptam kielégítő választ. A kérdést egyszer, ha tiszta lesz a fejem és alkalom nyílik, még fel fogom tenni.

Holnap d.u. 6^h-kor az Amphi A-ban a balosok rendeznek nagygyűlést.

Este baromi rosszul érzem magam, két Kalmopyrint veszek be, megpróbálom küzdeni az influenza ellen.

November 24. kedd

...általános áramkimaradás miatt kialudt a villany az egész városban. Így, ha aludni nem akartam, kénytelen voltam elmenni itthonról, és hamar, akkor a gyűlésre. 6 után néhány perccel értem oda, a gyűlés szabad téren a sötétben tartott, mivel a Fac-on sem volt villany. Heves vita alakult ki a PC képviselőivel, akikbe belefojtották

29 B. = Bambino, vagyis Pór György. A 2 és fél éves börtönbüntetést harmadolták, '69 őszén szabadult. Most levélben kért tőlem néhány francia könyvet, amit legális úton nyilván nem kaphatott volna meg. A levél szintén ott van az archivált anyagban, szokvány légi posta borítékban, feladó nélkül. A szöveg ceruzával íródott és a levélpapír úgy volt

összehajta, hogy egyszerű átvilágítással ne lehessen elolvasni: ha tudni akarja a rendőr elvtárs, mi van a küldeményben, fel kell bontania. Pór bizonyára abban reménykedett, hogy talán ennek a levélkének az elhárítás nem tulajdonít akkora fontosságot.

a szót, mondván, hogy itt most nem vita van, hanem a Liga (trockisták) tagjainak manifesztaációja. A vita után a trockisták meg néhány érdeklődő (köztük én is), lehettünk összesen vagy 30-an, 35-en, jelszavakat kiabálva (A bas la participation [le a participációval]! Tá-tá-tá, ti-ti-ti-ti tá; Ce n'est qu'un début, continuons le combat [Ez még csak a kezdet, folytatjuk a harcot]! Tá-tá, ti-ti tá, ti-ti-ti tá-ti tá; A bas l'Université policière [le a rendőr/ileg befolyásolt/ egyetemmel]! Tá-tá, ti-ti-ti-ti tá ti-ti tá) bevonultak az adminisztráció épületébe a doyent reklamálvá. Persze, az áramkimaradás miatt senki nem volt a Fac-on, sem a doyen, sem más hallgatók, akik csatlakozhattak volna. (Én csak messziről követtem őket és nem kiabáltam). Egyesek lelépdesték az adminisztráció hirdeteit, névsorokat stb., amiért a társaság vezetője baromi dühös volt, mondván, hogy most nem rongálni kell, hanem egységes fellépéssel tiltakozni. Én szánalmasnak találtam ezt a 30 egynéhány fős manifesztaációt, hogy nemhogy a PC tömegeit, de még a többi balos csoportot sem tudták mozgósítani. Jó, hogy a kedvezőtlen körülmények (áramkimaradás), de hiszen napok óta osztogatták a röplapokat, hogy kedden este 6^h-kor Amphi A... stb. Igaz, a gyűlésen viszonylag sokan voltak és csak egy kis csoport PC-ista volt köztük, akik vitatkoztak ... Mégis, a dolog az én tegnapi kérdésem jogosságát bizonyította. Vacsora után (rendesen ettem) a Triolet Cafétériájában ismét megkérdeztem egy trockistától, mire ő azt válaszolta, hogy a[z] ideiglenes, taktikai „participation”-t nem utasítják el (Krivine, [a Ligue Communiste jelöltje] indult az 1969-es választásokon, Bordeaux-ban volt valami), csak stratégiailag (ellentétben, úgymond, a PC-vel). De az egyetem, az más. Kérdeztem, miért, mondta is, de gyorsan, és nem értettem. Kértem, mondja újra, most sem értettem, nem tehetek róla.

November 26. csütörtök

A választások napja. A Fac-on trockisták fogadtak síp-pal-dobbal, bojkottra hívva föl a hallgatókat, meg a CRUNEF propagandistái, hogy szavazzunk rájuk. A trockisták elfoglaltak egy termet (A ép. 107.), itt készítettek különböző plakátokat, egyéb felszerelést, majd az egészet felpakolva levonultak az épület elé, farkasszemet nézve a CRUNEF embereivel, gúnyos propagandába fogtak a választásokért. Kecse-, birka-, tehénárcban, különféle maszkokban ugráltak, élterve a „participation”-t, belemelegtek, belebőgtek a magukkal hozott hordozható mikrofonba [valójában hangosbeszélő tölcser volt]. Botokra spárgával répát erősítettek, (carotte = [itt:] sóder, manger la carotte = [megenni a répát, vagyis] bevenni a sódert, abból a gyakorlatból, hogy gyorsabb ügetésre fogni a szamarat, répát szoktak elébe lógatni, az állat persze el akarja érni, de az mindig egy lépéssel előtte fityeg), a maszkosok elé lógatva rohantak, ábrázolva az előbbi tételt, szóval muris volt. A Fac melletti Ranch des Lettres-ben [Bölcsész Ranch] ismerősökkel dumáltunk. Újból fölvettem a kérdést, az egyetem miért más, mint a többi terület, itt miért nem lehet alkalmazni, legalább taktikailag a választások fegyverét egy nem forradalmi helyzetben. Azt mondta, a Comité de Gestion '68 máj. után vezették be, mint a diákmozgalom egyik eredményét [acquis = vívmány]. De ez – szerinte – nem eredmény volt, hanem egy trükk, pour canaliser [hogy kanalizálják] a mozgalmat, ez egy gittegylet, a diákok csak mintegy 1/4-ét teszik ki a létszámnak, ez is megosztott, igaz, a profok között sok a kommunista, tehát elképzelhető egy kommunista többség, de akkor sem tud csinálni semmit, csak arra szolgál, hogy a tömegek, bizony képviselőikben, szépen forduljanak el a politiká-

tól, stb. Az igazi „acquis” a „liberté d’expression” [az igazi vívmány a szólás szabadsága] – mondja. Pas tout a fait d’accord [Nem egészen értek egyet].

Délután, még mindig ugyanott (az A épület előtt) a két csoport (PC és trock.) spontán vitába bocsátkozott. Szó esett 1917-ről, Lenin végrendeletéről, Sztálinról, Trockijról, a békés átmenetről, Chiléről, Kubáról, Escalantérről³⁰, Szolzsenyicinnről, Amalrikéről³¹, Csehszókóról, a Résistance-ról³², hitlertrockizmusról³³, 1937-ről³⁴, 1945-ről³⁵, 1968. májusáról, majd eszeveszett kiáltozásba fulladt az egész.

Újrakezdték a hangszórózást. PSU³⁶-tagok jöttek újabb hangszóróval, és most már 3 hangszóró bömölt egy 10m² széles területen. Csodás hangzavar. A trockisták vitára invitálták a PC-istákat az amphi A-ba 17^h-ra, de azoknak elégük volt mára a vitából és nem mentek el. Így a trockok meetingje unalomba fulladt, lévén hogy nem volt ellenzék. Ezután vacsora közben megtudjuk, hogy a hallgatók ... 18%-a szavazott. (60%-nak kellett volna minimum.) Valóban hihetetlen érdeklenség mutatkozik a Comité de Gestion irányában.

November 27. péntek

2^h-kor filmvetítés: „Une aussi long absence”(1960) de Henri Colpi [H. Colpi 1960-as filmje: Ilyen hosszú távollét]. Szép film.

Vacsora..., majd [a] Triolet cafétériája, a srácok Roland Leroy, a PCF KB tagjának debat-jára [vitaestjére] mennek: Palais Palladium – 9³⁰-kor kezdődik, éjfélig tart.

Leroy elvtárs sok kérdésre megkerüli a választ (pl. lengyel szén Sp.-nak az asztúriai bányászsztrájk idején – L. a gazdasági kapcsolatok szükségességéről beszél; a kérdés elhangzása után hosszan beszél a [szélső]baloldaliság kispolgári gyökereiről, de nem válaszol magára a kérdésre: mit tart ma a PC gauchisme-nak [balosság-nak], mi a véleménye a különböző irányzatokról stb.) Bizonyos más kérdésekre karakánul válaszol: Garaudy stb. Kifelé jövet a trockisták Rouge-t árusítva sorfalat álltak és az Internacionálét énekelték, az AJS [talán Alliance de la Jeunesse Socialiste, a. m. Szocialista Ifjúsági Szövetség, a Szocialista Párt ifjúsági szervezete] kicsit távolabb az Information Ouvrière-t árusította, de nem énekelték.

³⁰ Kubai kommunista vezető, a szovjet birodalmi érdekek megtestesítője Castro Kubájában.

³¹ Ismert szovjet ellenzéki, „disszidens”.

³² Az Ellenállás kezdetén a francia KP álláspontja – enyhén szólva – ellentmondásos volt. A szovjet-német együttműködés miatt ezt a háborút is úgy állította be, mint az első világháborút, ahol mindkét oldal igazságtalan célokért harcol, és a dolgozók igazi ellensége saját elnyomó burzsoáziája. A kommunisták alapállása csak a Szovjetunó lerohanása után változott meg.

³³ Pontosabban ennek vádjáról. Sztálin a trockizmus elleni harcát azzal indokolta, hogy T. Hitler zsoldosaként a sztálini Szovjetunió gyengítésén és a kommunista mozgalom megosztásán dolgozik.

³⁴ A francia KP népfrent-kormány idején tanúsított opportunizmusáról volt szó, nem a barcelonai vérengzésről.

³⁵ Amikor a kommunista maquisard-ok szó nélkül leadták a fegyvereiket, ahelyett, hogy forradalmat csináltak volna.

³⁶ Parti Socialiste Unifié – a szélsőbalhoz közelálló párt.

November 28. szombat. Ismét egy unalmasnak ígérkező hétfőge. A mai nap egyetlen érdekes momentuma, hogy d. u. megnéztem Antonioni *Zabriskie Pointját*³⁷. Nem tetszett. Az erőszak erőszakot szül, s mindennek oka és kitervelője a burzsoázia. Fel kell hát robbantani az egész társadalmat, óh, ez szép, amikor a törmelék szállong a levegőben, amikor semmi sem marad, csak a szemét, s amikor minden hulladékká válik és összekeveredik, akkor maga a hulladék válik lényegessé, esztétikussá.

November 30. hétfő: Köhögök, fáj a torkom, a bal vállam, fáradékony vagyok, időnként még érzem, hogy lázas vagyok, ilyen körülmények között nem merek nekivágni egy túrának. Ez azért baj, mert egyre inkább érzem, hogy Montpellier-ben nincs több tudnivaló, csak az időmet fecsérelem.

December 2. szerda. Semmi. Este a Comité de la Lutte Palestinienne [Palesztin Harci Bizottság] tart meetinget. Ez a szervezet maoista befolyás alatt van. Érdekes a baloldal álláspontja a Közel-Keletről. A status quo a világ felosztását tükrözi a két hatalom érdekszférájára. Ez a status quo Európában mozdíthatatlan. Másutt azonban hol egyik, hol másik próbál terjeszkedni: Kuba, Indonézia, bizonyos mértékig Vietnam, Közel-Kelet. EAK és még néhány arab állam (Szíria, Irak, Líbia, Szudán) a SZU érdekszférájába került, míg Izrael maradt az USA-éban. A nagyhatalmakat az olaj érdekli, meg minden

más, csak az ott élő népek – és különösen a hazájáért harcoló, onnan kiűzött palesztinai nép – nem. Innen, hogy pl. [az] EAK elfogadta (Nasszer gyanúsán hosszú moszkvai tartózkodása után) a Rogers-tervet, amely államok közötti megegyezést hirdet, elismerve ezzel Izraelt, a 67 előtti status quo-t, vagyis nem vet számot a (szerintük) alapproblémával, a palesztin nép helyzetével és harcával. A palesztin kommandók nemcsak hazájuk felszabadításáért, hanem elsősorban az arab forradalomért, a szocializmusért harcolnak ebben a térségben, s íme a fő kérdés nem az izraeli-arab ellentét, hanem az arab nép harca a függetlenségért és a szocializmusért az izraeli-amerikai imperialisták, a jordán feudális monarchia, a libanoni kapitalizmus stb. ellen, mely harcban meg kell küzdeni a SZU által támogatott opportunisták, bürokratikus, reformista arab kormányokkal is, mint az EAK, Szudán stb. Ily módon a palesztinai kérdés szorosan kapcsolódik a franciaországi arab vendégmunkások, s (ezen keresztül) a francia osztályharc problematikájához. Trockisták – elfogadva a fentieket alapul, felvetették a kérdést, hogyan gondolják a maoisták az arab forradalmat palesztin munk[ás]oszt., kidolgozott forr[adalm]-i strat[égia] és forr[adalm]-i párt nélkül, de lehurrogták³⁸

December 3. csütörtök. A mai nap egyetlen említésre méltó eseménye este a Colombière filmklubjában az első Chabrol-film: *Le beau Serge*. Az Unokafivérek párdarabja, ugyanaz a két főszereplő, kettejük konfliktusa, éppen ellenkező szitu-

37 Antonioni korábbi filmje, a *Nagyítás*, életre szóló nagy filmélményem volt. Ezért volt csalódás ez a film.

38 Míg jellemző a nyugati szélsőbaloldalra ez az Izrael-ellenes, palesztinbarát attitűd, amely Izraelt, a zsidókat árnyalatlanul a kapitalista kizsákmányoló, az imperialista hódítók kategóriájába utalja, a

palesztin terroristákból pedig ugyanilyen árnyalatlanul szabadságharcosokat, forradalmárokat csinál. A fentiekből nyilvánvaló, hogy abban az időben magam is hasonlóan gondolkodtam, ami – tekintettel nem túl erős, de azért mégis meglévő zsidó identitásomra – legalábbis elgondolkodtató.

áció – itt a városi megye háza vidékre 12 évi távollét után, teljes zűllésben találva gyerekkori barátját – a film a barát megváltásának folyamata, nagyon szép.

December 5. szombat.

A mai téma a diákmozgalom és a munkásmozgalom közötti kapcsolat volt, illetve annak hiánya. Vannak „cellule”-ök [sejtek, alapszervezetek], amelyek egy-egy üzemet támogatnak, nekik a feladat nem az egyetemi harc, mint a többi „cellule”-nek, hanem szervezkedni a munkások között, tracts [röplapok], meeting, egyéni viták, stb. Állati szükségem volna az otthoniakra, főleg Lajosra [Pass Lajosról van szó]. ...

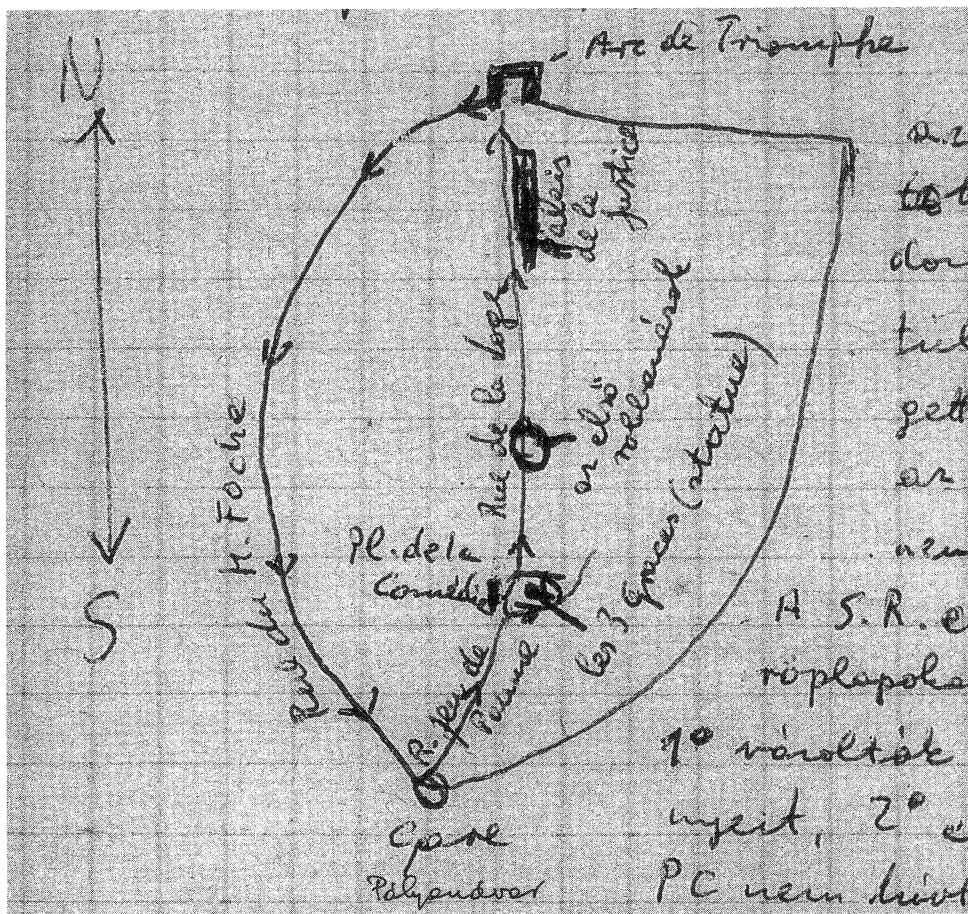
Dec. 8. kedd. Holnap lesz egy nagy manif a PC szervezésében a baszk forradalmárokkal való szolidaritás jegyében. A PC mellett részt vesznek: CGT [a legnagyobb – pro-kommunista – szakszervezet], FEN [?], PS [Szocialista Párt], Ligue des Droits de l’Homme [Emberi Jogok Ligája], Comité Espagne, Mouvement de la Jeunesse Communiste [Kommunista ifjúsági Mozgalom], UNEF-Renouveau + CIR [?]. A manifra nem hívták meg a Secours Rouge-t (PSU, CA.UNEF [egyetemi diákszervezet], JCR [Jeunesse Communiste Révolutionnaire – Forradalmi Kommunista Ifjúság – maoista], Ligue Communiste [trockista], VLR – maoisták etc.), ezért a S.R. ugyanabban az időben és u.ott szintén szervez egy manifot, amelyre azt remélik, többen jönnek, mint a PC-féle manifra. A PC jelszavai kizárólag a baszk for-

radalmárok kiszabadítására, a kínzások stb. megszüntetésére irányulnak, míg az S.R. jelszavai között ilyenek is vannak, hogy „Franco – Marcellin”³⁹, complices!” [F. – M., cinkosok!].

Az S.R. azzal vádolja a PC-t, hogy nem az u.n. „gauchistes” (amely kifejezést elutasítja) osztják meg az egységet, hanem a PC, aki nem hívta meg az S.R.-t, de az S.R. – mutatva, hogy a represszió elleni harc fontosabb, mint a munkásmozgalom belső ellentétei, igenis részt vesz a manifon. Ma volt a holnapi tüntetés előkészítő gyűlése az S.R.-ban. A túlzások (ablakbetörés, autóborogatás stb.) ellen Service d’Ordre-ot [rendezőgárdát] szerveznek, megbeszélték a jelszavakat, az S.R. manif-jának propagandáját.

December 9. szerda. Megvolt a manif. Két „cortège” [menetoszlop] gyülekezett: a PC-é az Arc de Triomphe-fal szemben, az S.R.-é egy kicsit arrébb a Croix de Peyrou alatt. Mindkettő mikrofonnal rendelkezett: a PC mikrofonján lelkesítő beszédet mondtak, az S.R. mikrofonján a jelszavakat kiabálták, amit a tömeg átvett. Az S.R.-ban a Ligue Communiste igen erős, ők álltak elől, vörös zászlókkal (a PC-nél mindössze két bleu-blanc-rouge [kék-fehér-piros] zászlót láttam). A PC feliratai között propagandisztikus táblák (Jeunes militants dans l’UNEF-Renouveau [Ifjú aktivisták az U. R.-ban]) etc.) mellett ilyenek voltak: Liberté aux basques [szabadságot a baszkoknak]!, alatta a résztvevő szervezetek sora. Az S.R. két feliratot vitt, az egyik: Franco – Marcellin, complices, a másik: Franco assassin, Secours Rouge és a résztvevő szervezetek névsora. A PC cortège-e ment elől, s amikor elhaladtak az S.R. egyelőre mozdulatlan tömegei előtt (Franco

³⁹ Marcellin a francia belügyminiszter volt abban az időben.

A felvonulás helyszínrajza. A naplóban található eredeti rajz

assassin!), az S. R. azt kiabálta: *Contr' la repression / unité dans le combat* [az elnyomás ellen egységet a harcban!] (ti-ti-ti tá/ti-ti tá-tá/ti-ti tá). Az S.R. azt is kiabálta: *Fran-co assassin, vive l'Espagne so-cialiste* [F. gyilkos, éljen a szocialista Spanyolország!] (tá tá ti-ti tá/ ti-ti-ti tá-ti-tá), meg azt, hogy: *Solidarité/ internationale* (ti-ti-ti-ti tá/ti-ti-ti-ti tá).

Mikor az első cortège – 2-3 ezer ember elvonult, a második, néhány lépés távolságban, rendezett, zárt sorokban követte azt – létszámuk kb. u.annyi

volt (Későbbi információ: a fele: 1-2 ezer). Útvonal: *rue de Maréchal Foch, Place de la Gare, Rue Jeu de Paume, Rue de la Loge* és vissza az *Arc de Triomphe*-hoz [lásd a mellékelt vázlatot]. Indulás $1\frac{1}{2}$ 7^h kor. Az S.R. cortège-ét az önmagából kiválasztott *Service d'Ordre* kordonja vette körül, a túlkapások elkerülése végett. A kordon azonban csak az oszlop $\frac{3}{4}$ -éig tartott, nem jutott elég ember a végére. Az S.R. emberei a járókelőknek röplapot osztogattak, amelyben

1. v. á. z. o. l. t. á. k a burgosi per körülményeit,

2. elmagyarázták, hogy a PC nem hívta meg az S.R.-be tömörült szervezeteket a manifra,

3. hogy ennek ellenére szükségesnek tartják az egységes fellépést a represszió ellen.

Külön vonultak (hol a két cortège között, hol a második végén), fekete zászlók alatt az anarchisták. Nem vették át a jelszavakat, nem az Internacionálét énekelték (mint az S.R. időnként), hanem a Carmagnole-t (az anars nem tartoznak az S. R.-hoz). A Pl. de la Comédie-n a 3 grácia szobrára kitértek egy vörös és egy fekete zászlót, majd a R. de la Loge közepe táján, a vásárcsarnok előtt hirtelen tűz csapott ki az egyik rendőrautóból, és u. abban a pillanatban molotov-koktél robbant az egyik előkelő fehérenemű-üzletben. A következő másodpercben az anars (mintegy 30 fiú és lány) sikoltozások és kiáltások közepette (Anarchie! Anarchie!) elrohantak. A cortège már elvonult, én hátulról követve őket egészen közel voltam az esethez. A police azonnal lezárta a R. de la Loge-t, úgyhogy elszakadtam a manifától, és csak később tudtam meg, hogy molotov-koktél robbant a Palais de Justice [Igazságügyi Palota] előtt is. A fehérenemű-üzlet szabályosan lángolt (nem volt benne senki, ¹/₂ 8-körül járt), a díszes kirakat teljesen kiégett, és gondolom belül is jelentős tűzkár keletkezett.

Bonyolult helyzet állt elő. Minden valószínűség szerint a rendőrség a PC-t fogja vádolni, a PC a Secours Rouge-t (hisz ők haladtak hátul), a Secours Rouge pedig senkit, hiszen ez ellentmondana az S.R. alapelveinek, hogy t.i. egységes harc a rendőri elnyomás ellen. Ennek ellenére el kell határozni magát a terrorcselekményektől (teheti, hiszen az anars nem tartoznak az S.R.-hez), és meg kell szerveznie a közös védekezést (az S.R. „hagyományos, módszerei szerint egységes fellépés a várható megtorlás ellen). („Franco – Marcellin, mê me combat!” – tá tá/ ti-ti tá/ ti-ti

tá) A manif után a Triolet-ban tudtam meg, hogy Burgosban, a nemzetközi tiltakozás ellenére, kimondták a halálos ítéletet. – Ez később hamisnak bizonyult.

(P.S.: A Secours Rouge-ba tartoznak: PSU, UNEF, Ligue Communiste, Humanité Nouvelle [Új Emberiség] – maoista, Vive La Révolution [Éljen A Forradalom] – [szintén maoista], CFDT [a második legnagyobb szakszervezeti szövetség], Comité Palestinienne [maoista befolyás], Comité Basque, valamint néhány betiltott maoista [spontex, szituacionista] szervezet, mint a G.P. [Gauche Proletarienne], PCMLF [clandestin] [illegális Francia Marxista-Leninista Kommunista Párt] stb. Látszólag sok a maoista, de valójában a Ligue Communiste és talán a PSU az, amelyek dominál, legalábbis Montpellier-ben.

December 11. péntek. Még mindig a szerdai manif a téma. A Midi Libre-ben megjelent a PC és a Ligue Communiste nyilatkozata (legalábbis ezek részletei). A PC a PSU és a CFDT egységontó felvonulását megbélyegzi (véletlenül sem nevezné meg a Secours Rouge-t), az incidenseket általában a „gauchistes” nyakába akasztja. Az L. C. nyilatkozata megbélyegzi a PC egységontó magatartását, ugyanakkor elítéli néhány – „magát anarchistának nevező”, de a valódi anarchizmustól, mint amilyen pl. a spanyolországi, igen jól, harcosan és szolidárisan működő anarchista szervezet, távol áll – felelőtlen elem provokációs jellegű robbantásait, melyek a manif alapvető célját kompromittálták vagy próbálták kompromittálni.

Egy korrekció: a PC cortège-ében látott bleu-blanc-rouge zászlók nem a francia, hanem a baszk nemzeti színeket jelképezték.

...holnap fölkerekedek és elmegyek Sète – Béziers – Narbonne – Carcassonne – Castres – Albi – Montauban – Toulouse – Carcassonne és vissza – útvonalon egy kicsit kirándulni. Most még összepakolok, aludni is kell (lehetőleg korán akarok kelni), tehát jó éjszakát.

December 12. szombat. ¹/₂ 10-kor keltem (nem túl korán), kimentem a toulouse-i útra. Egy fiatal mama vett föl két éves kislányával. Átmentünk Sète-en és láttam a tengert. Sötétkék, komor a tenger, nem hullámzik, hanem hajlik, reped, gyűrődik, mint a sztaniol vagy a vékony fólia. Fémesen csillog. És ugyanakkor – ezt csak franciául lehet mondani: immense. Rajta a hajók – hatalmas, sima testű építmények – az enyhe párában valóságzerűtlenül lebegnek a semmi közepén. A horizonton látom a Föld görbületét, és ahogy a tenger lecsordul olajosan – a világ vége. Kedvem lett volna nekem is, mint a mesebeli királyfi, aki elérkezett a világ végére – leülni a peremére és lelógatni a lábam. Eddig és nem tovább. A tengerben nincs semmi emberi (ez benne az emberi), közömbös, tárgyi, ellenség. Idegenség.

December 14. hétfő. Albi! Csodálatos...

A toronyból lejövet bementem a katedrális melletti régi grófi kastélyba – később a Toulouse-Lautrec-ek laktak benne, ma TL. múzeum. [...] Toulouse-Lautrec: érdekes, de Van Gogh, Gauguin ... mellett (nem csak testileg) eltörpül. Minduntalan Maupassant jutott róla az eszembe. Életképek, sokat eláruló portrék, szimpatizálás a „szegények” fáradságával, karikatúraszerű bemutatása a semmittevő polgárnak. Néhány valóságos mindennapos dráma (mint érdekesség), egy valóságos, nem mindennapos és személyes dráma: ELLES vues par TL. [NŐK, ahogyan TL.

látja őket] (a nyomorék festő, aki mindenhova bejáratos, tanúja intim jeleneteknek, de aki e jelenetek hőseként szóba sem jöhet, aki nem számít, aki előtt nem zavartatják magukat a hölgyek), de ez minden. Számára „sztori” minden, még saját tragédiája is: meg kell adni, mesterien mesél. Maupassant, Maupassant! Kisembereket rajzol, de a kisembereket mégsem értem meg általa. [...]

December 15. kedd. Különleges élmény! Délelőtt Toulouse-ban kerestem I.-t, de nyoma sincs. ¹/₂ 3 felé kimentem az országuóra: Foix-ba készültem, a közelében van Montségur vára az albigensek utolsó menedéke. Rettentő rossz a stop, kb. 40 km-t öt kocsival tettem meg. Az ötödik a barátaihoz igyekezett: egy anarchista „Communauté” [kommuna] közel Foix-hoz, Communauté de Villeneuve du Bosc.

Egy tucatnyi fiatal – fiúk, lányok, 68 májusában öntudatra ébredt intellektüelek, de van közöttük paraszt is, két pici gyerek. Annyiban különböznek a rengeteg hasonló közösségtől, hogy határozott politikai céljuk van. Elvonultak a társadalomtól, mert választaniok kellett: vagy integrálódnak, vagy megőrizve függetlenségüket, harcolnak ellene. Egy kommunista közösséget akarnak létrehozni, éleverage, maïs, chèvres, artisanat [állattenyésztés, kukorica, kecskék, kézművesség] – dolgoznak, propagandát folytatnak, terjeszkedni akarnak, a rákos daganathoz hasonlítják magukat. Társadalmon kívül vannak, de ezer szál fűzi őket a társadalomhoz. Termékeiket eladják, szükségleteiket en gros szerzik be a boltokból. Egyik társukba belekötött a rendőr, azzal az ürüggyel, hogy akadályozta a szervezet kötelessége teljesítésében, éppen ma ítélték el 8 napra és 300 F-ra. A társaság együtt vonult a bíróságra, enyhe rémületet keltve a város polgárai között. A srácok tudják, hogy ez a per egy állomás. Mennél

tovább terjeszkednek, annál nagyobb ellenállásba fognak ütközni a hatóságok részéről. Felkészülnek a végsőkre – tervezik, majd később –, hogy fegyvereket szereznek. A spanyol anarchistákra, a baszk és occitániai nacionalistákra, más baloldali szervezetekre számítanak, és végső esetben a hegyekbe akarnak vonulni.

Belső struktúrájuk – ez ellen a kifejezés ellen tiltakoznak, nincs szervezet, nincs struktúra, kötelezettség – az individuuum teljes szabadságára, a munka önkéntes vállalására, a közös munkára, étkezésre, szórakozásra, az intuitív, szenzuális és szexuális élet függetlenségére, szabadságára épül. Persze kialakult párok vannak, nincs többnejűség, többférjűség, de a családban tökéletes az egyenlőség, a házi munkákat, a gyerekek nevelését is közösen végzik, a közös vagyonnal közösen gazdálkodnak, a férfi-nő munkamegosztás csak a szülésre korlátozódik – ennél tovább nem mehetnek.

A közösség persze még eléggé heterogén – alig három hónapja alakult –, akik idejönnek, elsősorban menekülnek: a civilizációtól, a manipulációtól, a munkanélküliségtől stb. – sokan itt is hagyták a közösséget: nem tudtak beilleszkedni. A közösség nem gyakorol adminisztratív kényszert senkire: aki nem „szokik” meg, az előbb-utóbb úgyis megszökik. Van a közösségnek egy szilárd magja, a többi többé-kevésbé öntudatosan csatlózik hozzájuk.

Ideológiájuk – a tagok tudati színvonalával egyenes arányban – meglehetősen heterogén. Van köztük, aki régebben maoista volt [...], van hajdani keresztény, pacifista stb. stb., és ez a múlt befolyásolja jelenlegi álláspontjukat. Esténként a kandeló előtt (az emeleten) összegyűlnek, itt vacsoráznak, és megbeszélik problémáikat – az ideológiai, politikai problémákat is – és így csiszolódnak lassanként egymáshoz. Egyébként elfogadják a technika vívmányait, van hideg-meleg víz (villanybojer), frizsider, mosógép stb.

Engem szívesen fogadtak, kaptam egy szobát, vacsorát, mindent. Gazdag könyvtáruk van.

December 16. szerda. Ma nem mentem tovább, ma este is itt alszom és talán még holnap is maradok: nem kerül semmibe, s amíg újat találok itt, azt hiszem, hasznos lesz. Ma egy rakomány levelet szortíroztak – mind csatlakozni akarnak az ország minden részéből. Fát hordtunk, vágunk, fűrészeltünk, mások a kecskéekkel foglalkoztak, de most nincs sok munka, december lévén. Ma a kis deux-chevaux-val [Citroën] bementünk a közeli faluba (St-Jean de Verges) gyufát, borítékokat, újságot venni (van egy cikk a tegnapi perről a Dépêche d'Arrière [...] c. újságban...

A communauté tagjai közül többen üzemben dolgoznak, bérért. A C. levél útján kapcsolatban van hasonló C-kal Amerikában, D.-ban [Németország] stb. Marc Sarrazino-Tagliavini (aki börtönben van), Denis, a biológus, Etienne, Serge, Patrice és a többiek. A két kicsi: Sarah és Laurent. (Elutasítanak minden pártot, mert óhatatlanul elbürokratizálódnak...)

December 17. csütörtök. Ma reggel megérkezett Marc (a 8 naphól 7 a vizsgálati fogság volt). Reggeli után elbúcsúztam a társaságtól és elmentem. Nem volt értelme tovább maradni, hogy többet tudjak meg róluk, nem elég egy hét – legalább két-három vagy több hónap kellene. Igazán – gondolom – a tavaszi-nyári munkák alatt kovácsolódik össze a közösség, ha szét nem hullik. Címük: Communauté de Villeneuve du Bosc, près de St-Jean de Verges 09 France.

Ma az újságok hírt adnak bizonyos zavargásokról PL-ban [Lengyelország] (Gdansk, Gdynia, Szczecin stb.) az alapvető fogyasztási cikkek árának emelkedése miatt (karácsony előtt vagyunk!). A tömeg (a hivatalos verzió szerint „huligán” elemek) megtámadott boltokat stb.,

egy ipari központokban sztrájkolnak a munkások (Lodz, Poznan, Katowice).

December 18. péntek

Vettem egy Le Monde-ot. PL-ban 56-hoz hasonló a helyzet, a Baltikumot a tengerpart egész hosszában lezárták, milícia, tűzparancs, vagy húsz halott, kb. 100 sebesült, hm. 56 – 68 – 70. Gdanskban felgyújtották a párházat. Nem a szocializmus, hanem a bürokrácia ellen. Mit fog eredményezni? Tendenciák a párton belül: „vieuxstaliniens” [ortodox sztálinisták]: Moczar; „bureaucratie libérale”: Gomulka; „technocrates”. Az események valószínűleg ez utóbbiak malmára fogják hajtani a vizet.

December 21. hétfő.

Érdekes a lengyelországi események itteni visszhangja. [... A] burzsoá sajtó (beleértve a szoc. sajtót is) a rendőri-katonai beavatkozás, 20 halott, 100 sebesült (kb.) alapján összemossa a burgosi perrel. Erőszak, „demokratikus jogok sárbatiprása” stb., stb.

A kommunista sajtó közli a tényeket (nem túl részletesen), és tartózkodik mindenfajta állásfoglalástól.

A szélsőbal megoszlik. Egyesek kapnak a lehetőségen, és csóstiül szidják a SZU-t. Mások, és ez a többség, megpróbálják viszonylag korrekten (a maguk módján persze) analizálni a tényeket. Először is [...] élesen elválnak – osztályalapon – a spanyol és más fasiszmustól. Bizonyítéknak fogják fel a „bürokrácia” pozícióinak gyengeségét, a „politikai forradalom” érlelődését illetően. (A magántulajdont a szoc. forr. ezekben az országokban eltörölte, ezért a szükségképpen

elkövetkezendő „antibürokratikus forradalmat” „politikai forradalomnak” nevezik.) Emlékeztetek arra, hogy a szoc. országokban mindenütt bevezették a gazd.-i reformot, csak a lengyel „bürokrácia” utasított el minden változást. A lengyel munkások persze nem a reformért, hanem – többé-kevésbé öntudatosan és egyáltalában nem szervezeten – a „politikai forradalomért” harcolnak, de az események objektíve a „technokráciának” a malmára hajtják a vizet. Ezt fényesen bizonyítja – szerintük – Gomulka bukása és Gierek hatalomra kerülése.

December 22. kedd. Ma nem történt semmi, a Le Monde 6 oldalon keresztül foglalkozik a lengyelországi eseményekkel. A kommentárok kiemelik Gierek népszerűségét „hűbértokán” (fief), Sziléziában, hajlamosságát a reformokra (gazdasági), technokrata mivoltát, ugyanakkor szilárd hűségét a SZU-hoz, emlékeztetek arra, hogy '68 márc.-ban élesen szembefordult a tüntető diákokkal, stb. Célozgatnak Moczar tábornok, a „partizánok” vezéralakja pozícióinak megerősödésére, hogy Moczar ma Lengyelország második embere – puritán, erős ember, nacionalista tendencia. Félnék, hogy az imént megkötött ny. – német – lengyel egyezményt a Gierek-Moczar garnitúra szabotálni fogja, stb. (Nem hiszem.)

A Karácsonyt Régine szüleinél, egy kis faluban töltöttem. Az ünnepek elmúltával haza akartam menni a kollégiumba, de akkora hó esett, amelyet még a legöregebbek sem láttak ezen a környéken, nem jártak a vonatok, leállt a közúti közlekedés is, úgyhogy be voltunk zárva a faluba. Egyik éjjel Régine lejött hozzám, és együtt töltöttük az éjszakát. Másnap sem titkolta, hogy viszony van közöttünk, miközben Philippet majd megölte a féltékenység. Úgy éreztem

magam, mint egy rossz francia regényben. Szörnyű volt, és egyben csodálatos. Amint lehetett, visszautaztam Montpellier-be. Néhány nap múlva Régine is visszajött, és – a gyereket otthon hagyta a szüleinél – arra a néhány napra, amit még a városban töltöttem, hozzám költözött a kollégiumi szobámba. Ennek a kapcsolatnak láthatóan nem volt jövője. Nem volt értelme ezért elhalasztani a Párizsba való visszautazásomat. Ha úgysem maradhatunk együtt, jobb, ha minél hamarabb elválunk.

Január 8. péntek. Utolsó nap. Nagyszerű és elviselhetetlen. Sétálunk a városban, sírunk, nevetünk – azaz csak ő sír, én nem tudok –, búcsúzás. Ez az egész hét búcsúzás volt. Peyrou: groteszk kutyák, hatalmas üres tér. Bennünk is úr, ma még kitölti a másik, de mi lesz holnap? Nekem valamivel könnyebb – szégyellem magam. Senki sem érti a szituációt, a lányok hülyének nézik Régine-t: Philippe marad, én elmegyek, miért akar mégis elválni? A fiúk pedig újra felfedezik a „szabad” Régine-t. Azt hiszem, Régine köztük az egyetlen igazi forradalmár.

Másnap visszautaztam Párizsba. A következő négy hétben lényeges esemény nem történt, időmet Jean-Paulék és barátai társaságában, részben céltalan sétálással töltöttem, részben nagyon is céltudatosan végiglátogattam a fontosabb múzeumokat. A Louvre-ra egy egész hetet szántam. Gyakran jártam moziba, a diákigazolványra jelentős kedvezményt adtak. Erről az időszakról íme néhány jellemző feljegyzés.

Január 11. hétfő. ...

Könyvesboltok, egy csomó pénzt elköltök, de megéri. Mazet zárva, hazamegyek vacsorázni, utána: Enquête te sur un citoyen au dessus de tout soupçon [Vizsgálat egy minden gyanú fölött álló polgár ügyében]. Olasz film, Elia PETRI – nagyszerű. A bűnügyi osztály vezetője, szadista vadállat, kéjgyilkosságot követ el – közben kinevezik a politikai osztály vezetőjévé – Mussolini típus. Gyilkol egyszerűen azért, mert kíváncsi, lesz-e valaki, aki rá meri bizonyítani a gyilkosságot. Rengeteg nyomot hagy, kijövet találkozik egy fiatal balossal stb. Mindenkit a markában tart, senki nem mer tenni semmit. Végül feljelenti magát a főnökénél, de mivel a botrány az egész testületet érintené, mielőtt kijönne a főnökség, álmában végigéli az egész vizsgálatot: hiába erősködik, a főnökség süket, nem hajlandók elhinni, hogy ő a gyilkos, noha az ügy egészen világos. Felébred, és meglátja az ablakon keresztül, hogy megérkezik a főnökség – úgy, ahogy álmában látta. Nyugodtan áll az elkövetkezendők elébe. Egyetlen eset, amikor megrémül, ez a balos bombamerénylet a telefonhallgató központ ellen, a fiatalember, aki bátran a szemébe mondja, hogy gyilkos – őellene egyedül a fizikai elnyomás segíti. Ebben a szisztémában ő sérthetetlen, minden gyanún felül áll: az egyetlen veszélyt számára azok jelentik, akik magát a szisztémát akarják megszüntetni. Mint lélektani dráma, a Bűn és bűnhődés fonákja. Oedipusz probléma, de Oedipusz az igazságot keresi, ő hatalma határait. Oedipusz végül a gyanúsítottak körét egyre jobban leszűkítve önmagában találja meg a bűnöst, ő viszont, tudva, hogy a gyilkos ő maga, végül is az egész hatalmi gépezetre tágitja ki a gyilkosságot. Oedipusz, megtalálva az igazságot, megvakítja önmagát és világgá bujdo-

sik, ő az egész gépezetet magához hasonlítva végül is felmentést nyer. Ezt a lekerekített kompozíciót diszsonáns akkordként teszi ingataggá és mulandóvá az elkerülhetetlen forradalom perspektívája. Még egyszer: nagyszerű film, beleértve a rendezést, a fényképezést, a színes technikát, a színeszi játékot és a zenét – a Condé a közelébe sem jöhet. Sajnos a *Zabriskie Point* sem. [...]

Január 18. hétfő. *Jardin des Tuilleries, Orangerie zárva!* – nem tudni, mikor lesz újabb kiállítás. Félek, hogy a *Nymphéas*-t nem fogom látni.

Jeu de Paume. [...] Nagy felfedezés: Monet. Csak most sajnálom igazán a *Nymphéákat*. A víz, a virágoskert, a ruhák, drapériák, a mellékes, a körítés, ez a lényeges. Időnként Matisse-ig mutat előre. Maga a téma: az esemény, a portré, amit ábrázol, a hajók, a híd, a kép cselekménye csak ürügy, teljesen mellékes, felcserélhető, sőt elhagyható. A lényeg a fény, a visszatükröződés, az árnyék, a ruha anyaga, a díszítések, a rövidülés és főleg és mindennek előtt a Szín, a színek váltakozása, harmóniája, diszsonanciája. A Mozgás, a felszín csevegése (anélkül egyébként, hogy sejtenénk a mély hallgatóságát). Ennél többet nem is akar, nem is kívánok, ebben tökéletes. Egy kis részletet – előtanulmányt – láttam a *Nymphéákból* – lenyűgöző lehet az egész! A festészet mint festészet, az ábrázolás tökéletes delüsteraturizálódása. Belémerülni, belesüllyedni, súlytalanná válni, átítatódni vele, benne, általa! Esztétikai elveimmel szögesen ellentétes, de mint ilyen, nagyszerű, és meggyőző ellenérv. (Anélkül persze, hogy alapjaiban megváltoztatná igényeimet a mai művészettel szemben.) [...]

Január 22. péntek. [Louvre]

... Guido Renik és Carraccik között három nagyszerű *Caravaggio* [...]

A Mária halála, ha más nem is volna Párizsban, megérne egy misét! A haláltól, bomlástól már puf-

adt hasú, mezítláb, egyszerű piros ruhás fekvő asszony arcáról a halál sem törölte le a szenvedést. Keze már élettelenül lóg le, de szája még az utolsó pillanat kínjától torzul el, arca puffadt, semmi sem emlékeztet az egek királynéjára: még csak nem is polgár – egyszerű munkásasszony, akinek élete, halála szenvedés. Az őt körülvevők is egyszerű, jámbor emberek, tudatlan, de megdöntetlen hitű szentek, akik a Mester halála után most már végképp magukra maradtak, tévelygő emberi mivoltukban immár egyedül kell véghezvinni ezt az emberfölöttinek látszó feladatot: győzelemre vinni, töretlenül, az Eszmé.

Máriát a hagyományosan a bal felső sarokból sugárzó fény és a kompozíció emeli ki. A lefelé hajló, egymást keresztező vagy párhuzamos erővonalak, melyek átlósan szelik át a kép alsó felét, s melyek Mária szintén átlósan fekvő testén futnak keresztül, adják a kompozíció gerincét, melyet az előtérben balra egy lehajtott fejű álló szent, jobboldalt pedig egy térdére hajló, zokogó, ülő nőalak tömbje zár le. Csend van, csak a zokogás és a háttérből valami halk, megilletődött suttogás hallatszik. A hangulat nem ünnepélyes, csak mélységesen szomorú, lesújtott. Az ágy előtt középen egy lavór félig vízzel telve, rádobja a törülköző, még az előző, szenvedéssel, jajkiáltásokkal terhes perceket idézi. Az ágy fölött egy rúdon átvetett vörös drapéria tölti ki a kép felső felét, redői az alsó rész kompozícióját utánozzák. [...]

Január 27. szerda.

A flamandoktól (Rubens, Van Dyke, Jordaens) eleve idegenkedtem. Az első kép azonban, ami a szemem elé került (Rubens: A királyok imádása), olyan mély benyomást tett rám, hogy a többi ennek fényében be tudtam (és el tudtam) fogadni.

Puha, meleg színek, a drága kelmékben, anyagokban való képes tobzódás, s mindez nem öncélúan:

ezek egy nagy mester kifejezési eszközei. Mit érdekel, hogy nem polgári, nem haladó, sőt, ellenreformációs célokat szolgált a maga idejében! Micsoda pompa, milyen ellenállhatatlan lendület! Nincs benne semmi teátrális (ez Jordaensre nem vonatkozik), ezek az alakok nem pózolnak, nem gesztikulálnak, szinte nem is mozdulnak. Ami lendületessé, hallatlanul mozgalmassá teszi a képet, az nem maga a kompozíció, hanem a színek, és még egyszer a színek; a ruhák, drapériák halk suhogása, az anyag ritmusa. Hány fajta piros! Az előtérben térdeplő király puha hermelin-szőrmével szegélyezett vörös bársonypalástjától Mária egyszerűbb lenvászon ruhájának időnként megcsillanó pirosán keresztül az árnyékban meghúzódó József köntösének tompa vörösség; a másik térdeplő, ősz hajú király aranyhímzéses palástja, a Gyermek fekhelyéül szolgáló, rugalmasan süppedő szalmaágy zöldje, melyből ki nem csépett szőke kalászkok hullanak... Csodálatos!

Január 28. csütörtök.

A múzeumból mint olyanból elegendem van. Kezdem érteni a futuristákat: à bas les musées! Nem a műalkotás, hanem a múzeum zavar, mint társadalmi környezet, mint fal, mely a művészet szent világát megkímélendő a külvilág profán és piszkos érintésétől, hermetikusan elzárja tőle azt, és megfordítva: a tömegeket is elzárja a művészettől. Nem azzal a három frankkal és a fáradtsággal, hogy oda el kell menni, hanem azzal, hogy így, ebben a halmozásban és környezetben a legforradalmibb művészet is akadémiakussá silányul, kiállítási tárgy lesz, idegen. Így is voltak persze művek, amik fölkelkesítettek, de minden nap csak egyre képes az ember – ez természetes. A többire már fáradt voltam. Ennyit erről.

Február 2. kedd.

Este Hair. Nagyszerű! hihetetlen! lenyűgöző! nincs rá szó! nem igaz! Nem csupán színházi élmény: életmód, szabadság. Önmagad teljes kiélése, a felszabadulás folyamata. Nem nézni kell: játszani benne. A néző sajnos a lényegből ki van rekesztve. Aki játszik benne, az önmagát adja, és megszabadul minden gátlástól. Aki ebben játszik, az többé nem adhatja el magát holmi illuzionista színháznak, sem semmi megalázó kompromisszumnak az életben. Nem, ennyire hazug ember még színészen sem létezhet!

A végén föl lehet menni a színpadra, ott táncolt az egész közönség, én is. Aztán megkerestem a Tomi [Fodor Tamás] barátját (Philippe Richeu), aki egyike a kiválasztottaknak, akik játszhatnak a Hairben, megismert, utána a színház melletti bistrot-ban megittunk egy kávét és holnap este, előadás után ugyanitt találkozunk.

Nem vagyok hajlandó hideg fővel gondolkodni a Hairről. Hogy eltereli a figyelmet a valóságos problémákról, hogy hippy-ideológia, hogy kanalizálja a felszabadult energiákat, nem igaz! Zokogni, üvöltöni szerettem volna, bánom, hogy nem tettem. Igen, felszabadítja az energiákat, de úgy, hogy mozgósít, hogy a semmibe rántja a társadalmi korlátokat, hogy az ember megpillantja a szabadságot, hogy megérzi a FORRADALMAT. És elviselhetetlenné teszi a jelen valóságát: ebben tovább már nem lehet élni. Mindenkiben, aki megérti a Hairt, ellenállhatatlan vágy támad, hogy ő is játszahasson benne; s hogy mindenki játszahassa ezt a szinte önmagának írt szerepet, az egyetlen szerepet, amely nem szerep, arra csak egy mód van: a forradalom.